

T. XVIII (2015) Z. 1 (37)
ISSN 1509-1074

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

Scout magazines in Poland
in 1911–1939
(a review)

**Prasa harcierska
w Polsce w latach
1911–1939
(szkic przeglądowny)**

ul. por. Halszki 31/3
PL 30-611 Kraków

**Jerzy
JAROWIECKI**

KEY WORDS:

Polish Scout Movement (ZHP), Polish scout magazines, editors and publishers of the Scout press

SŁOWA KLUCZOWE:

Związek Harcerstwa Polskiego, prasa skautowa, prasa harcierska, wydawcy i redaktorzy prasy harcierskiej

ABSTRACT

The article recounts the beginnings and the development of Scout magazines in 1911–1939, with a more detailed analysis of the publications from the interwar period. The review covers a total of 220 publications grouped in four sections — 1911–1917, 1918–1925, 1926–1930, and 1931–1939 — and subdivided according to their rank, ie. issued by HQ of the Polish Scout Movement (ZHP), its district and regional divisions, and, finally, various local groups. Some notable magazines are analyzed briefly.

ABSTRAKT

W artykule przedstawiono powstanie i rozwój prasy skautowej i harcierskiej w latach 1911–1939, z pełniejszą analizą tytułów wydawanych w dwudziestoleciu międzywojennym. Poddano analizie 220 tytułów, uporządkowując ich powstanie w czterech okresach: 1911–1917, 1918–1925, 1926–1930, 1931–1939, wydawanych centralnie, przez zarządy oddziałów i chorągwie ZHP oraz hufce i drużyny harcierskie. Kilkanaście czasopism poddano krótkiej charakterystyce.

Streszczenie

Artykuł poświęcony został prasie harcerskiej w latach 1918–1939 na tle powstania i rozwoju polskiego skautingu (od 1911 r.), a następnie Związku Harcerstwa Polskiego. Ukazano w nim miejsce pism ZHP na tle rozwoju prasy młodzieżowej. Autor poddał obserwacji 220 tytułów, wskazując na czas ich istnienia, rozmieszczenie geograficzne. Uporządkował opisane tytuły według czterech okresów rozwoju prasy harcerskiej: 1911–1917, 1918–1925, 1926–1930, 1931–1939. W obrębie wymienionych okresów dokonał podziału na pisma o zasięgu ogólnopolskim (centralne), na wydawane przez zarządy oddziałów i chorągwie oraz przez hufce i drużyny. Kilkanaście tytułów potraktowano przykładowo, wskazując ich redaktorów, współpracowników, zawartość treściową (m.in. czasopisma „Skaut”, „Harcerz”, „Ognisko”, „Straż nad Wisłą”, „Na Tropie”).

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie czasopismami przeznaczonymi dla młodych odbiorców, stąd w różnych środowiskach akademickich zrodziły się projekty badawcze zmierzające m.in. do ustalenia roli i miejsca prasy dla dzieci i młodzieży w polskim społeczeństwie, w systemie komunikacji społecznej, czy też dotyczące zakresu i trwałości jej wpływów na proces kształtowania postaw oraz świadomości narodowej i społecznej. Prasa dla młodzieży, a także czasopisma wydawane przez młodzież i jej organizacje, stanowiące jeden ze znaczących składników kultury narodowej, odgrywała i odgrywa nadal ważną rolę w procesie edukacyjnym polskiej młodzieży, przekazując idee i wzorce zachowań, wzbogacając system wartości, poszerzając wiedzę o otaczającym świecie¹.

W różnych okresach historycznych zarówno prasa dla młodych czytelników, jak i czasopisma młodzieżowe pełniły różnorodne funkcje przypisywane prasie: informacyjne, opiniotwórcze, edukacyjne, ludyczne. W okresie zaborów i niewoli narodowej zastępowała nieistniejące instytucje polskie, będąc wyrazem dążeń wolnościowych, istniejących ugrupowań politycznych, społecznych wzorów ideowo-wychowawczych, tendencji oświatowych.

W latach międzywojennych czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz wydawane przez organizacje młodzieżowe odgrywały istotną rolę w kształtowaniu postaw moralnych, oddziałując na szerokie kręgi młodzieży w duchu ideowo-patriotycznym. Wiele z nich wspierało realizację celów oświatowych, część z nich pełniła funkcję swoiście służebną wobec szkoły, chociaż czasopisma te swymi treściami wychodziły daleko poza jej program, np. w zakresie komunikacji literackiej². Zgodna jest na ogół opinia badaczy, którą potwierdzam, że w dwudziestoleciu międzywojennym Polska posiadała „najnowocześniejszy, najbardziej przystosowany do potrzeb dziecka układ czasopism dla dzieci”³. Można stwierdzić z pełnym przekonaniem, że w latach 1918–1939 czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa,

¹ Szerzej na ten temat zob. J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Cześć pierwsza: 1918–1945*, Kraków 1990; tenże, *Prasa dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa 1918–1939*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa: studia i materiały*, pod red. M. Adamczyka i J. Jarowieckiego, Kielce 1982, s. 8–53.

² Por. m.in. I. Socha, *Kulturotwórcze funkcje prasy szkolnej lat 1918–1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1983, nr 3, s. 49–59.

³ S. Aleksandrzak, *O czasopismach dziecięcych*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1979, nr 4, s. 178–181.

ze względu na specyficznego odbiorcę, będącego w fazie formowania osobowości, niezależnie od intencji nadawców, zawsze wpisywały się w szeroko pojęty proces edukacji na różnych poziomach kształcenia.

Z analizy zawartości wielu czasopism dla dzieci i młodzieży, a także prasy młodzieżowej wynika, że istniejące organizacje i ich prasa miały nieco odmienne niż szkoła programy wychowawcze, proponowały często inny repertuar lektur, odmienne kryteria wartościowania wydarzeń, procesów społecznych i literackich, często realizowały także odmienne cele ideologiczne i polityczne. Młodzież była „kształcona w określonym typie [...] środowiska wychowawczego i absorbującą kulturę duchową”⁴. Szkoła, zgodnie z intencją państwa oraz czasopisma dla młodzieży przekazywały określony wzór osobowy człowieka, a prasa wydawana przez organizacje młodzieżowe ten wzór wzbogacała, pogłębiając jego wymiar kulturowy, społeczny, często też ideowo-polityczny. Elementem łączącym te działania były inspiracje płynące z europejskich nurtów pedagogiki „nowego wychowania”, w którym istotną cechą były „uspołecznienie”, „uaktywnienie” uczącej się i pracującej młodzieży w powiązaniu z szerszą rzeczywistością społeczną i kulturalną oraz polityczną⁵. Powstawanie i redagowanie prasy przez młodzież uczącą się rozwijało aktywność twórczą, kulturalną i społeczną, co Józef Chałasiński określał jako „wyzwolenie twórczej osobowości duchowej człowieka”⁶.

W dwudziestoleciu międzywojennym rozbudowana była prasa młodzieżowa, której funkcje zależne były od środowiska czy też organizacji będących jej wydawcami. Z jednej strony w miarę skutecznie wpływała na kształtowanie oczekiwanych postaw obywatelskich, politycznych czy określonych postaw światopoglądowych, ale obok tego popularyzowała wiedzę, inicjowała różne formy samokształcenia, a szerząc oświatę ogólną i polityczną przygotowywała młodych czytelników do uczestnictwa w kulturze, budząc aktywność intelektualną, skłaniając do twórczego działania⁷.

Prasa harcerska, której poświęcamy niniejszy artykuł, w systemie prasy młodzieżowej w latach 1918–1939 zajmuje ważne miejsce. Określenie tego miejsca, informacje o jej powstaniu i o liczbie tytułów do niedawna trudne były do ustalenia.

⁴ S. Szuman, J. Pieter, H. Weryński, *Psychologia światopoglądowa młodzieży*, Kraków 1933, s. 197.

⁵ J. Sobczak, *Recepcja idei „nowego wychowania” w polskiej pedagogice okresu między wojnami, cz. I*, Bydgoszcz 1976, s. 7–8. Zob. też: J. Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 r.*, rozdział: *Czasopisma dla dzieci i młodzieży*, Kraków–Wrocław 2008, s. 298–299; K. Greb, *Rola pisemek szkolnych w wychowaniu i nauczaniu*, „Praca Szkolna” 1934/35, nr 8.

⁶ J. Chałasiński, *Spółczesność i wychowanie*, Warszawa 1969, s. 93. Szerzej na ten temat: I. Socha, *Czasopisma młodzieży szkolnej w Polsce 1918–1939*, Katowice 1986.

⁷ Szerzej na ten temat zob.: J. Jarowiecki, *Z badań nad prasą dla dzieci i młodzieży oraz prasą młodzieżową w dwudziestoleciu międzywojennym (1911–1939)*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego*, zeszyt specjalny, seria prasoznawcza: *Materiały z IV Ogólnopolskiego Prasoznawczego Seminarium: Postępowe nurty ruchu młodzieżowego i związana z nimi prasa w latach 1918–1939*, Katowice 1982, s. 342–369.

Ale nie jest to sytuacja odosobniona. O wielu pismach młodzieżowych czy też dla dzieci i młodzieży, o ich liczbie i wydawcach, o czasie ich powstawania, redaktorach, wielkości nakładów — mało wiadomo.

W badaniach historycznoprasowych przyjmujemy, że czasopisma młodzieżowe zwykle wydawane są przez związki i młodzieżowe organizacje, zaś definicja zawarta w *Encyklopedii wiedzy o prasie* poszerza krąg ich twórców i odbiorców. Początki prasy młodzieżowej sięgają pierwszej połowy XIX wieku, głównie inicjatywa ich wydawania spoczywała w rekach pedagogów, osób związanych z organizacjami religijnymi. Jej rozwój przypada na drugą połowę XX wieku, kiedy czasopisma powstawały z inicjatywy młodzieży oraz organizacji i partii politycznych. Jako prasę młodzieżową zwykliśmy określać ogół gazet i czasopism adresowanych do odbiorców od 15. do 25. roku (tj. od ukończenia szkoły podstawowej do uzyskania samodzielności życiowej), preferujących treści, które mogą zainteresować ten krąg odbiorców (m.in. omawiające problemy młodzieży, popularnonaukowe z różnych dziedzin wiedzy, organizacji młodzieżowych, treści rozrywkowe). Wydawane są zwykle przez związki i organizacje młodzieżowe, bądź przez organizacje polityczne, społeczne, kulturalne i kościelne (wyznaniowe), a także przez profesjonalnych wydawców⁸.

Prasa młodzieżowa strukturą treści, gatunkami wypowiedzi dziennikarskich i pozadziennikarskich zbliżona jest do prasy przeznaczonej dla społeczeństwa dorosłego i pełni podobne funkcje. W okresie dwudziestolecia międzywojennego były wśród niej dzienniki, tygodniki, miesięczniki, pisma specjalistyczne. Część z nich miała charakter magazynów ilustrowanych, prezentujących różnorodność tematyki ujętej w opowiadania, felietony, reportaże, publicystykę, atrakcyjnie podających informacje o wydarzeniach w kraju i na świecie. Dopelnieniem tego materiału były działy rozrywkowe, działy przeglądów książek, filmów, konkursy obrazujące życie młodzieży, działy korespondencji z czytelnikami.

W pismach młodzieżowych sporo miejsca zajmują artykuły bądź fragmenty prozy poruszające trudne problemy współczesności, kwestie moralne, filozoficzne czy światopoglądowe w szerokim tego słowa znaczeniu.

Pisma wydawane przez organizacje młodzieżowe, w tym też działające w szkołach, sporo miejsca poświęcały programom organizacji i ich sprawom wewnętrznym. Wszystkie prowadziły działy korespondencji i porad. Uogólniając, trzeba dodać, że charakter prasy młodzieżowej, dobór występujących w czasopismach treści wyraźnie wynika z założeń danej organizacji. Na ogół sądzi się, że czasopi-

⁸ *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1978, s. 174. Zob. też: S. Dziński, *Kłopoty typologiczne z czasopiśmiennictwem młodzieżowym i dziecięcym*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1982, nr 3, s. 156–161. Zob. też: J. Mądry, *Ilościowy i typologiczny zarys rozwoju śląskiej prasy młodzieżowej i dziecięcej w latach 1922–1939*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego*, zeszyt specjalny 2: Seria prasoznawcza. *Postępowe nurty ruchu młodzieżowego i związana z nimi prasa w latach 1918–1939*, Katowice 1982, s. 380–393.

sma młodzieżowe wydawane przez organizacje miały niskie nakłady, stosunkowo niewielki zasięg i były przeznaczone przede wszystkim dla członków i sympatyków danej organizacji. Pogląd ten wymaga jednak pełniejszego udokumentowania.

W dwudziestoleciu międzywojennym, w przekonaniu piszącego te słowa, łączna liczba tytułów prasy dla dzieci i młodzieży i czasopism młodzieżowych od początków jej istnienia w Polsce do 1939 roku zamyka się liczbą około 2200 periodyków. Wymieniając tę liczbę, zastrzec się należy, że są to dane szacunkowe, gdyż nie dysponujemy bibliografią tych czasopism. Te dane szacunkowe wyliczono na podstawie fragmentarycznych informacji zawartych w różnych opracowaniach, zestawieniach, na podstawie danych z *Centralnego Katalogu Czasopism Polskich Biblioteki Narodowej*, publikowanych statystyk. W podstawowej monografii Andrzeja Paczkowskiego o prasie Drugiej Rzeczypospolitej⁹, niezwykle rzetelnie opracowanej i udokumentowanej, znajdujemy informacje skonstruowane na podstawie dostępnych katalogów prasowych dwudziestolecia międzywojennego¹⁰. Z książki tej dowiadujemy się, że pism „wydawanych przez młodzież”, „dla dzieci i młodzieży” oraz „harcerskich” w 1926 r. było 141 tytułów, w 1930 r. — 234 tytuły, w 1935 r. — 322 tytuły.

Ten sam autor zaznaczył jednak, że w obrębie tych grup pism podanych przez GUS znaczne miejsce zajmowały „gazetki uczniowskie”, stanowiące w roku 1926 — 72%, 1930 — 80%, zaś w 1935 — 79% ogółu tytułów¹¹. Sprawę liczby tytułów komplikuje jeszcze bardziej informacja opublikowana w *Statystyce druków*. Według zawartych tam danych liczba czasopism wydawanych przez młodzież szkolną oraz przeznaczonych dla dzieci i młodzieży przedstawia się następująco:

Tabela 1

Rok	Czasopisma dla młodzieży	W tym wydawane przez młodzież szkolną	Czasopisma dla dzieci i młodzieży
1925	120	—	28
1926	115	—	26
1927	111	—	41
1928	157	—	40
1929	173	—	44
1930	193	—	41

⁹ A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1970.

¹⁰ M.in.: *Katalog prasy PAR-a Polskiej Agencji Reklamowej Franciszka Krajny*, Poznań 1921, 1928–1938/39; *Katalog prasy RP, Biuro Ogłoszeń Larum*, Warszawa 1936, 1938; *Katalog prasy polskiej i obcej PAT*, Warszawa 1933, 1934; *Pierwszy polski spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej z dodatkiem prasy polskiej za granicą*, Poznań 1922–1923; *Urzędowy wykaz czasopism wydawanych w Rzeczypospolitej Polskiej*.

¹¹ A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej...*, s. 297.

Rok	Czasopisma dla młodzieży	W tym wydawane przez młodzież szkolną	Czasopisma dla dzieci i młodzieży
1931	225	–	47
1932	240	–	48
1933	246	128	51
1934	235	115	45
1935	257	113	65

Źródło: *Statystyka polska*, ser. B, z. 21: *Statystyka druków*, Warszawa 1934; toż, ser. C, z. 16 i z. 53, Warszawa 1937.

Skądinąd wiadomo jest, że samych tylko czasopism szkolnych — jak zresztą wspomniano — było ponad 700 tytułów, a przecież tytuły te w statystykach i spisach zostały uwzględnione dopiero od r. 1925. Pism harcerek naliczono około 220¹², czasopism studenckich blisko 180. Nie poszerzając przykładów wypadnie stwierdzić potrzebę opracowania bibliografii retrospektywnej pism dla dzieci i młodzieży do 1939 r.¹³

Pisma młodzieżowe w latach 1918–1939 wydawane były przede wszystkim przez różnego rodzaju organizacje społeczno-polityczne młodzieży, organizacje kościelne, a także partie i stronnictwa polityczne. Zaznaczyć trzeba, że organizacji społeczno-politycznych młodzieży w okresie dwudziestolecia było niezmiernie dużo. Nie wszystkie — rzecz jasna — dysponowały własnymi samodzielnymi wydawnictwami, część dlatego, że nie posiadała środków na ich wydawanie bądź też nie miała zbyt wielkiej grupy zwolenników. Niektóre korzystały z wydawnictw organizacji i stronnictw politycznych, do których były afiliowane. Nie będzie jednak błędem stwierdzenie, że w zasadzie wszystkie lub prawie wszystkie liczące się w życiu publicznym organizacje młodzieżowe posiadały własne pisma, z których wiele nie ustępowało czasopismom przeznaczonym dla „dorosłych” odbiorców. Chodzi tu przede wszystkim o czasopisma wydawane przez największe organizacje młodzieżowe, takie jak np. Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, Obóz Narodowo-Radykalny, Organizacja Młodzieżowa Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych, Komunistyczny Związek Młodzieży Polskiej, Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej, Związek Młodzieży Polskiej, Związek Harcerstwa

¹² W książce pt. *Czasopisma dla dzieci i młodzieży...*, wydanej w 1990 opublikowałem inne dane liczbowe, które w wyniku poszukiwań bibliograficznych w ostatnich latach uległy zmianie (s. 38–40).

¹³ Do dyspozycji zainteresowanych pozostaje olbrzymia ilość literatury historycznej, historyczno-prasoznawczej, pedagogicznej i historycznoliterackiej, pamiętniki i wspomnienia, biografistyka oraz to, co zwykle się nazywało dokumentami życia społecznego w przeszłości. Także do dyspozycji bibliografa prasy młodzieżowej pozostają monografie z dziejów organizacji, a przede wszystkim zachowane egzemplarze samej prasy, na łamach której dokonywano przeglądów piśmiennictwa, toczono polemiki, anonsowano inne pisma.

Polskiego, organizacje katolickie (np. Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Polskiej, Związek Sodalitacji Mariańskich).

W okresie dwudziestolecia międzywojennego poważne miejsce zajmowały czasopisma wydawane przez Związek Harcerstwa Polskiego na obszarze całego kraju, na łamach których obok siebie pojawiały się ideały angielskiego skautingu i koncepcje Związku wyrosłe ze specyficznych warunków młodzieży polskiej, z tradycji reprezentowanych przez różne siły społeczne: polskie związki samokształceniowe, etyczne, sportowe, młodzieży szkolnej, niepodległościowe organizacje, np. „Zarzewie” — prowadzące pracę wojskową¹⁴, „Sokół” — głównie jako organizacja sportowo-wojskowa, „Eleusis” — rodzaj swoistego bractwa zajmującego się problemami doskonalenia etycznego, ruch zainicjowany przez Wincentego Lutosławskiego wśród abstynenckiego towarzystwa „Eleuteria” (1903–1920) czy też „Filarecja”¹⁵ oraz z tradycji działalności pedagogicznej dr. Jordana, zmierzającej do rozwijania u młodzieży sprawności fizycznej oraz kształtującej charakter. W latach 1912–1916 istniała też organizacja młodzieży wiejskiej i robotniczej „Junactwo” pracująca metodami skautowymi. Pierwsze drużyny powstawały w Krzczonowie na Lubelszczyźnie, Warszawie i Łomży¹⁶.

Przekonujące są stwierdzenia J. Majki, historyka harcerstwa, który w 1979 roku pisał:

Na ziemiach polskich prowadzone były w 1888 roku eksperymenty pedagogiczne o założeniach zbliżonych do skautingu [...]. Dr Henryk Jordan założył park, w którym gromadził chłopców zorganizowanych w oddziały [...]. Na program zajęć składały się ćwiczenia gimnastyczne, gry sportowe, wycieczki krajoznawcze w okolice Krakowa, patriotyczne pogadanki [...]. Swoje oddziały nazwał dr Jordan Pierwszym Pułkiem Dzieci Krakowskich. Działalność jego wyprzedziło jednak co najmniej kilka

¹⁴ „Zarzewie” jako organizacja młodzieżowa została założona w zaborze austriackim w 1909 roku. Jej członkowie mieli swój udział w rozwoju polskiego skautingu. W wyniku zawartej umowy z pełnomocnikami Wydziału Związkowego „Sokoła” przyczynili się do tworzenia jawnych Drużyn Młodzieży Sokolej w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół — Macierz” we Lwowie, doprowadzili również do powstania drużyn skautowych młodzieży szkół średnich na Pomorzu i w Wielkopolsce. (A. Bogucki, *Sokolstwo — skauting. U źródeł genezy harcerstwa w Polsce*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie*, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 277–282).

¹⁵ A. Garlicka, *Czasopisma filareckie 1909–1914*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, t. 9, z. 1, s. 57–75, z. 2, s. 197–226; H. Kramarz, „*Eleusis: czasopismo Elsów*” 1911–1914 a poszukiwanie wartości w dobie Młodej Polski, [w:] *Bibliologia, literatura, kultura*, Kraków 1999, s. 213–223; M. Polańska, *Związek Eleusis i jego czasopismo*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2000, t. 3, z. 1, s. 49–60; K. Ratajska, *Dziedzice filomatyzmu*, Wrocław 1987, s. 178 i in.; M. Miszczyk, *Junactwo 1912–1917: z zapomnianych kart pracy metodami skautowymi wśród młodzieży wiejskiej i proletariackiej*, „Harcerstwo” 1981, nr 2, s. 25–37.

¹⁶ J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–1939*, Warszawa 1966, s. 26 i in.; W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985, s. 20 i in.; A. Chętnik, *Harcerstwo w junactwie*, Warszawa 1915; tenże, *Junactwo*, Warszawa 1915 (wyd. „Drużyna”).

lat zapotrzebowanie, które pojawiło się w okresie poprzedzającym wybuch pierwszej wojny światowej. Dlatego właśnie pozornie odległe wzory angielskie, a nie eksperyment dr. Jordana dał początek szerokiemu jak na owe czasy ruchowi¹⁷.

Pełniejszy obraz powstania harcerstwa na ziemiach polskich, weryfikujący wiele ocen historyków harcerstwa przedstawił w swej książce Marian Miszczuk¹⁸.

Na początku dwudziestego wieku, w schyłkowych latach zaborów na ziemiach polskich powstał i rozwijał się ruch niepodległościowy, zapoczątkowany też został polski ruch harcerski przyswajający ideologię opartą na założeniach i wskazówkach Roberta Baden-Powella, zawartych w jego książce *Scouting for Boys*, częściowo też eksperymenty Ernsta Setona-Thompsona. Przyzwolenia zaborców nie było, ale ruch ten powstawał, jak to trafnie ocenił w 1935 roku Ignacy Płazewski, pisząc: „nie wolno było, ale powstał, był i rozwijał się i przygotowywał Polsce przyszłych żołnierzy do walki o niepodległość [podkr. J.J.]. Naturalnie, że tajna. Właśnie to też była konspiracja. Moskale nie pozwalali aby był, Niemcy nie pozwalali, skauci i tak byli”¹⁹.

Młodzi Polacy przygotowujący się do walki zbrojnej o niepodległość byli zafascynowani ruchem skautowskim, książką Roberta Baden-Powella *Scouting for Boys*, która ukazała się drukiem w 1911 roku we Lwowie, nakładem Związku Polskich Towarzystw Sokolskich. Została przełożona z angielskiego na język polski i dostosowana do polskich warunków przez Andrzeja Małkowskiego (*Skauting jako system wychowania*), uczestnika zorganizowanego przez „Zarzewie” konspiracyjnego ruchu wojskowego²⁰. Dodać należy, że w 1912 roku we Lwowie ukazało się dzieło *Harce młodzieży polskiej* na podstawie dzieła gen. R. Baden-Powella pt. *Scouting for Boys* M. Schreiberera i E. Piaseckiego, nakładem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych (książka miała jeszcze dwa wydania: 1917 i 1920). Kolejny przekład książki R. Baden-Powella (tłumacz B. Bouffał) ukazał się nakładem redakcji „Skauta”, w 1913 roku w Krakowie (wyd. Gebethnera i Wolffa), zaś w 1914 r. w Warszawie wydano *Podręcznik skauta. Książka dla młodych harcerzy według dzieła generała Baden-Powella*, streściła M. Golczewska-Arct. Organizatorzy harcerstwa żeńskiego korzystali z innej książki, a mianowicie: Agnes Baden-Powell, *Dziewczęta przewodniczki. Skauting dla pańienek* (tłumacz: Kazimiera Skrzyńska, Warszawa 1914) oraz Olave Baden-Powell, *Harcerskie wychowanie dziewcząt. Wskazówki dla instruktoerek i tych wszystkich, którym leży na sercu szczęście i wychowanie dziewcząt* (tłumacz: Wanda Wasilewska, Warszawa 1922).

¹⁷ J. Majka, *Kartki z historii i tradycji Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1971, s. 16–17.

¹⁸ M. Miszczuk, *Geneza harcerstwa*, Warszawa 1981.

¹⁹ J. Płazewski, *Czoło harcerskiej kolumny*, Warszawa 1935. Zob. też: S. Grabowski, *Na przyszyły pożytek: z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1821–1939*, Pułtusk 2001, s. 145.

²⁰ K. Koźniewski, *Ognie i ogniska: drogi przemiany harcerstwa polskiego*, Warszawa 1961, s. 13 i in.; J. Majka, *Kartki z historii...*, s. 41.

Tradycje Związku Harcerstwa Polskiego sięgają zatem roku 1911. W tym roku bowiem — po ukazaniu się książki *Skauting jako system wychowania* — zorganizowano pierwszy kurs skautowy, powołano do życia Komendy Skautowe i zaczęto organizować pierwsze drużyny skautowe na ziemiach wszystkich zaborów. Naczelne Komendy Skautowe Kongresówki i Wielkopolski podlegały Naczelniectwu Skautowemu we Lwowie wchodzącemu w skład „Sokoła” — organizacji o charakterze sportowym. Na obszarze byłego zaboru rosyjskiego Polska Organizacja Skautowa powstała na przełomie 1914/1915 r. z inicjatywy Jana Sikorskiego. W 1915 roku POS przyjęła jako organizacja nazwę Skaut Polski i uzyskała oparcie w Departamencie Wojskowym Naczelnego Komitetu Narodowego z siedzibą w Piotrkowie, co ułatwiło instruktorom, niezadowolonym z antylegionowego stanowiska Związkowego Naczelniectwa Skautowego, utworzenie organizacji niezależnej od Lwowa i Warszawy. Ruch skautowy, harcerski, głównie ze względu na jego wojskowy charakter, stał się popularny wśród młodzieży szkolnej i akademickiej, np. w Galicji w 1913 roku było już 138 drużyn skautowych, grupujących około siedmiu tysięcy młodzieży²¹. POS stała się swoistym zapleczem dla Legionów.

Prasa towarzyszyła harcerstwu od początków jego istnienia. W okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce ukazywało się około 220 tytułów prasy harcerskiej; można mówić o istnieniu systemu czasopism harcerskich, w którym poszczególne tytuły obsługiwały różne środowiska, dziedziny i poziomy pracy ZHP. Pisząc o prasie harcerskiej, ma się na myśli pisma poświęcone działalności polskich związków skautowych i harcerskich, odzwierciedlających pracę organizacji, jej koncepcje ideowo-programowe, stanowiące ważne źródło informacji o ruchu skautowym w kraju i na świecie, zawierające wskazówki metodyczne w pracy z młodzieżą. Redagowane przez członków organizacji, jej jednostki organizacyjne czy też osoby z nimi związane lub wydawnictwa czasopisma pełniły ważne funkcje wychowawcze, rozwijając osobowość młodych odbiorców, ich wiedzę o kulturze, tradycjach narodowych, kształtując postawy patriotyczne i obywatelskie. Pisma harcerskie z jednej strony służyły integracji różnych ogniw Związku, transponując wytyczne naczelnych władz, program ideowo-wychowawczy i założenia organizacyjne, z drugiej — zaspokajały lokalne potrzeby lokalne poszczególnych hufców, drużyn czy nawet zastępów. Rozwój periodyków harcerskich nie dokonywał się łatwo i równomiernie²². Wskazują na to dane statystyczne odnoszące się do geografii wydawniczej, do liczby tytułów ukazujących się w poszczególnych latach. Z przeprowadzonych wyliczeń i analiz bibliograficznych wynika, że w latach 1918–1939 najaktywniej-

²¹ J. Majka, *Kartki z historii...*, s. 20; *Leksykon harcerstwa*, Warszawa 1998, s. 351.

²² *Bibliografia wydawnictw Harcerskiej Spółki Wydawniczej*, Kraków 1921; *Książka harcerska 1910–1935. Katalog prasy harcerskiej*, oprac. J. Lincel, Warszawa 1935; *Katalog prasy skautowej*, red. T. Piskorski, Warszawa 1937; M. K., *Na marginesie bibliografii wydawnictw harcerskich*, [w:] *Książka harcerska...*, s. 115–120; M. Miszczyk, *Spis tytułów prasy harcerskiej 1911–1939*, Warszawa 1983.

szym środowiskiem wydawniczym prasy harcerskiej była Warszawa. Ukazywało się w niej 60 tytułów prasowych. Kolejne środowiska to Kraków — 21 tytułów, Poznań — 16 tytułów, 11 tytułów wydawano we Lwowie, 8 w Wilnie, w Katowicach 9, w Łodzi 7, w Lublinie 8, w Kielcach 5, w Chełmie 6 — pozostałe tytuły ukazywały się w 61 miastach i miasteczkach²³.

Prasa wydawana była przez różne jednostki organizacyjne w strukturze Związku Harcerstwa Polskiego, począwszy od drużyn, komend hufców i chorągwi, przez zarządy oddziałów wojewódzkich, aż do Naczelnej Rady Harcerskiej. Jej rozwój był podobny do etapów rozwoju całej polskiej prasy, uzależnionej od zachodzących zmian o charakterze politycznym. Specyfiką prasy harcerskiej wydawanej przez ZHP było to, że poszczególne tytuły kierowano do czytelników różnych grup wiekowych: do dzieci (wilczków, zuchów), do młodzieży (harcerze), do młodzieży powyżej 15. roku życia (harcerze starsi), do starszyny harcerskiej (instruktorzy). Prasę harcerską stanowią czasopisma poświęcone działalności polskich związków skautowych i harcerskich, redagowanych oraz wydawanych przez jednostki organizacyjne i osoby z nimi związane. Prasa ta spełniała funkcje wychowawcze, informując o sprawach organizacji i otaczającym świecie, rozwijała osobowość czytelników, budziła i utrwalała patriotyzm, była odbiciem metodyki harcerskiej²⁴.

W dziejach polskiej prasy harcerskiej można wyodrębnić cztery etapy powstawania poszczególnych tytułów, a mianowicie lata: 1911–1917; 1918–1925; 1926–1930; 1931–1939. Oddzielnie wypadnie potraktować tytuły powstałe poza granicami ziem polskich.

Tabela 2

Liczebność tytułów pism harcerskich powstałych w latach 1911–1939 na ziemiach polskich

1911–1917	1918–1925	1926–1930	1931–1939	Poza granicami
56	91	21	52	27

Obliczenia własne

²³ Dane ustalono na podstawie: M. Miszczuk, *Spis tytułów prasy harcerskiej 1911–1939* (Warszawa 1983). Autor zarejestrował 247 tytułów, w tym 52 nie zweryfikowanych oraz 27 wydawanych poza ziemią polskimi. Poszerzył zatem informację B. Pietrzyk i W. Wójcik, które to autorki zarejestrowały 115 tytułów prasy w latach 1918–1939 (*Prasa harcerska w dwudziestolecu międzywojennym*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego, zeszyt specjalny, seria prasoznawcza. Materiały z IV Ogólnopolskiego Seminarium Prasoznawczego. Postępowe nurty ruchu młodzieżowego i związana z nimi prasa w latach 1918–1939*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1982, s. 200–205); *Katalog książek i czasopism harcerskich 1938*, Warszawa 1939, 62 s.; *Katalog książek i czasopism 1939/40*, Warszawa 1939, 79 s. O prasie harcerskiej pisał też M. Miszczuk, *Prasa harcerska: zarys historyczny 1911–1956*, „Harcerstwo” 1979, nr 5, s. 19–24; tenże, *Bilans otwarcia. Ruch wydawniczy 1911–1920*, „Harcerstwo” 1989, nr 12, s. 12–34.

²⁴ Por. *Lexykon harcerstwa*, pod red. O. Fietkiewicza, Warszawa 1976, s. 363; M. Miszczuk, *Spis tytułów...*

Początkowo działalność prasowa rozwijała się żywiołowo, powstawały periodyki „dzielnicowe”, które z biegiem czasu przekształcano w pisma o zasięgu krajowym, a także pisemka lokalne wydawane przez oddziały, hufce, drużyny i zastępy. Po konferencji grudniowej instruktorów ZHP w 1925 r. zaczęto zmierzać do stworzenia centralnego systemu prasy harcerskiej, ograniczając wydawanie periodyków lokalnych. Walny Zjazd ZHP w 1932 r. wprowadził obowiązek rejestracji ukazujących się wówczas czasopism, ich istnienie uzależnione było od zgody Naczelnictwa, które wyrokowało o ich zgodności z programem ideowo-wychowawczym Związku. Żywotność prasy harcerskiej była stosunkowo krótka, dominowały pisma efemeryczne, których żywotność nie przekraczała jednego roku (51,3%), przez dwa lata ukazywało się 28,2%, przez trzy lata 8,6%, żywotność pozostałych — od 4 do 17 lat — 11,9% (tabela 3).

Tabela 3

Żywotność prasy harcerskiej w Polsce w latach 1911–1939

Lata	1 rok	2	3	4	5	6	7	9	10	11	12	15	16	17
Liczba tytułów	113	62	19	9	4	1	2	1	2	1	2	1	1	2

Obliczenia własne

Najdłuższą żywotnością cieszyły się następujące tytuły: „Skaut. Pismo Młodzieży Polskiej” (1911–1914, 1916–1921, 1923–1939) wydawany we Lwowie oraz „Wiadomości Urzędowe” (1923–1939) — wydawane przez Naczelnictwo ZHP w Warszawie (po 17 lat); czasopisma „Czuwaj” (1917–1933) wydawane w Łomży (16 lat), „Harcistrz” (1917, 1919–1933) ukazujący się w Warszawie (15 lat); „Sulimczyk” (Warszawa 1915, 1917, 1930–1939) — ukazujący się przez 12 lat, podobnie jak „Na Tropie. Pismo Młodzieży Polskiej” (1928–1939) wydawane w Katowicach; przez 10 lat wychodziła „Strażnica Harcerska” w Poznaniu (1929–1938) oraz „Skrzydła. Miesięcznik Instruktoerek Harcerskich” (Warszawa 1930–1939), a siedem lat ukazywał się „W Kręgu Wodzów”, organ Głównej Kwatery Harcerzy (Katowice — Warszawa 1933–1939).

Skauting polski we wszystkich trzech zaborach — zdaniem historyków harcerstwa — nie stanowił od początku jednolitego ruchu, co powodowało, że harcerstwo od momentu zorganizowania wiązało się z określonymi ugrupowaniami politycznymi, usiłującymi wciągnąć grupy młodzieży w obręb własnych celów i działań politycznych²⁵. Harcerstwo traktowano jako instrument w przygotowaniu młodzieży do działalności niepodległościowej, ale też postrzegano jako środek przeciw pojawiającym się wśród młodzieży zbyt radykalnym poglądom. W samym zaś

²⁵ S. Sedlaczek, *Wytyczne metodyki harcerskiej*, Warszawa 1931, s. 13.

harcerstwie ścierały się różne koncepcje ideowo-wychowawcze, co znajdowało pełne odzwierciedlenie na łamach czasopism ZHP. Spierano się o redakcję prawa harcerskiego i przyrzeczenie, o wpływy polityczne endecji i sanacji. Szczególne miejsce jednak zajmowały artykuły o treściach patriotycznych, odwołujące się do najpiękniejszych tradycji powstań narodowych, Konstytucji 3 Maja, walki o niepodległość i służby ojczyźnie. Problematyce wychowawczej podporządkowano harcerski program edukacji literackiej i kulturalnej, który odegrał równie ważną rolę, jak przyjęte założenie: „wychowania do czynu przez czyn”²⁶. Ukazujące się na łamach czasopism artykuły były odzwierciedleniem różnych nurtów ideowo-politycznych, a także świadectwem poszukiwań programowych i metodycznych. Naczelnictwo harcerskie opanowane było w większości przez członków Narodowej Demokracji, stąd niektóre grupy wyłamywały się spod wpływu Naczelnictwa, w którym ścierały się dwie orientacje: procarska oraz niemiecko-austriacka. Te tendencje utrzymujące się po odzyskaniu niepodległości, znalazły też odzwierciedlenie w prasie harcerskiej; doprowadziły do powstania w harcerstwie odrębnych grup²⁷.

Endecja zmierzała do nadania ZHP charakteru narodowego i katolickiego, stąd niechęć do mniejszości narodowych; sanacja działalnością harcerską chciała objąć szerokie rzesze młodzieży, jednocząc wszystkich ideą wychowania obywatelskiego, ideą pracy dla państwa; siły lewicy, ugrupowania socjalistyczne skupiały wokół siebie młodzież zorganizowaną w „Czerwonym Skautingu”, „Czerwonym Harcerstwie”, „Pionierze”, „Wolnym Harcerstwie”, nasycając założenia pracy wychowawczej m.in. hasłami pacyfistycznymi, antynacjonalistycznymi, postulując uwzględnienie w pracy harcerstwa idei świata pracy²⁸.

Początki polskiej prasy harcerskiej w latach 1911–1917

Polski ruch skautowo-harcerski rozwijający się w latach 1911–1917 stworzył własną prasę. Na przestrzeni tych lat ukazało się 56 tytułów prasowych na ziemiach polskich znajdujących się pod zaborami oraz 12 na obszarze Rosji, gdzie znajdowała

²⁶ B. Pietrzyk, W. Wójcik, *Prasa harcerska w dwudziestolecu międzywojennym*, [w:] *Tradycje i współczesność...*, s. 201.

²⁷ M. Dołęgowska-Wysocka, *Plamy na lilijce. Spory światopoglądowe w ZHP*, Kraków 1988.

²⁸ K. Koźniewski, *Ognie i ogniska...*, s. 103 i in.; A. Ciołkosz, *Wolne harcerstwo*, Kraków 1921, s. 17; tenże, *Nowe horyzonty harcerstwa*, Kraków 1921, s. 55; *Dziesięć lat Czerwonego Harcerstwa*, red. R. Jasiński, Warszawa 1938; *Z pamiętników Czerwonego Harcerstwa Ziemi Krakowskiej...*, oprac. I. Szczepańska, Kraków 1958.

się emigracja zarobkowa i dawni zesłańcy, jeden tytuł ukazywał się w Bohum („Skaut Polski” 1919). Już w styczniu 1911 roku na terenie Galicji, we Lwowie ukazywał się dwa razy w miesiącu „Harcercz. Dodatek Nieperiodyczny do Ilustrowanego Czasopisma Polskiej Młodzieży Abstynenckiej Hasła Filareckie, poświęcony wychowaniu wojskowemu młodzieży”²⁹. „Hasła Filareckie: Ojczyzna–Nauka–Cnota” redagowane były przez Kazimierza Żurawskiego, działacza abstynenckiej organizacji młodzieży szkół średnich Związku Nadziei. Na łamach pisma zamieszczano artykuły pełne wymowy patriotycznej, określające zadania młodzieży wynikające z wymienionych w tytule czasopisma haseł. „Hasła Filareckie” prowadziły kolejny dodatek „Na Zwiady” z wymownym podtytułem „Dodatek [...] poświęcony szerzeniu zasad polowej służby zwiadowczej i ćwiczeniom w tejsze służbie młodzieży” (1911). Głównym pismem powstającego harcerstwa stał się „Skaut. Pismo Młodzieży Polskiej”, którego pierwszy numer ukazała się 15 października 1911 roku. Pismo kilkakrotnie zmieniało swoje przeznaczenie, co wyrażało się dobranymi podtytułami: w 1916 r. „Dwutygodnik Młodzieży Polskiej. Pismo Urzędowe Związkowego Naczelnictwa Skautowego”, w 1917 r. „Dwutygodnik Poświęcony Sprawom Sokolej Młodzieży Skautowej”. Pismo odegrało najważniejszą rolę w dziejach organizacji. Początkowo wydawane było przez Związek Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich, a następnie przez Naczelnictwo Związku Skautowego³⁰. „Skaut” był pierwszym samodzielnym pismem, redagowanym przez Andrzeja Małkowskiego³¹ oraz przez rozmiłowanych w ruchu skautowym Andrzeja Wyrzykowskiego (wydawca i redaktor odpowiedzialny) i Ignacego Kozińskiego. W numerze pierwszym w artykule wstępnym napisano:

„Puszczamy w świat pismo nowe do pracy nad młodzieżą” zachęcając „do wielu usiłowań narodowych, których celem — w myśl zasady sokolej *W zdrowym ciele zdrowy duch* jest rozwój fizyczny i moralny, dziś i my chcemy się przyłączyć”.

Każdy numer pisma oprócz informacji i ciekawostek zawierał materiały historyczne oraz szkoleniowe o charakterze ideowym. Na łamach czasopisma prowadzono różne działy określone tytułami, np. *Artykuły treści społecznej, historycznej, etycznej, Gawędy skautowe, Przyroda, Co skaut wiedzieć powinien, Z życia skautów, Z pism i wydawnictw, Urzędowe*, etc. Program pisma nakreśliły frazy wiersza I. Kozińskiego *Hymn do miłości Ojczyzny*, zaczynającego się od słów „Wszystko co nasze Ojczyźnie oddamy”. Zaś zamieszczone prawo skautowe na plan pierwszy wysunęło idee niepodległościowe i patriotyczne, przysposobione na warunki polskie przez A. Małkowskiego. Ogłoszenie tego prawa i przyrzeczenia harcerskiego

²⁹ J. Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków–Wrocław 2008, s. 168–169; M. Miszczyk, *Spis tytułów...*, s. 23, poz. 184.

³⁰ J. Majka, *Kartki z historii...*, s. 41 i in.; K. Koźniewski, *Ognie i ogniska...*, s. 13 i in.

³¹ A. Małkowski był współzałożycielem organizacji abstynenckiej uczniów krakowskich „Młodzież”, należał do „Eleusis”, „Zarzewia”, „Sokoła”, był też członkiem Zarządu Głównego „Eleuterii” — federacji związków abstynenckich we Lwowie.

bez uzgodnień z władzami skautowymi stało się początkiem konfliktu, a w konsekwencji A. Małkowski w 1912 r. przestał być redaktorem pisma³², wyjechał do Londynu. Pod koniec 1912 r. na łamach „Skauta” ogłoszono zmieniony i rozszerzony — w stosunku do pierwszego — tekst prawa skautowego, zredagowanego przez A. Małkowskiego. W starszyźnie skautowej, związanej organizacyjnie z PTG „Sokół”, ale ideologicznie z „Zarzewiem”, „Armią Polską” i „Eleusis”, zarysowały się już pierwsze tarcia w sprawach metod pracy, co spowodowało przesunięcia inspirowane przez władze „Sokoła”. W efekcie A. Małkowski po powrocie z Londynu został usunięty z Naczelnej Komendy Skautowej. Jego miejsce zajął I. Koziulewski; w latach 1916–1917 redagował je Xawery Fiszer, prezes lwowskiego Związku Sokolego, zastąpiony w 1917 roku przez Czesława Pieniżka. Wraz z nowymi redaktorami zmieniono podtytuły periodyku: w 1916 roku brzmiał on „Dwutygodnik Młodzieży Polskiej. Pismo Urzędowe Związku Naczelnictwa Skautowego”. Od stycznia 1912 roku osiągał wówczas niebywały — 6-tysięczny nakład; pismo przemycane za granicę docierało do pozostałych zaborów. W kolejnych numerach zamieszczono *Rotę* Marii Konopnickiej, publikowano utwory A. Mickiewicza, J. Słowackiego, Z. Krasińskiego, M. Mochnackiego, S. Żeromskiego, ponownie też ogłoszono nową wersję wiersza I. Koziulewskiego, nadając mu tytuł *Pieśń młodych skautów* w przeróbce Władysława Bełzy. W „Skauście” wiele uwagi poświęcono czynom zbrojnym legionów Józefa Piłsudskiego, walce Polaków z Ukraińcami w obronie Lwowa. W walce tej brali udział lwowscy skauci. Pod koniec 1918 roku we Lwowie działało 7 drużyn harcerek liczących ok. 200 chłopców, spośród nich 80 wzięło udział w walce, w której zginęło 11 harcerzy — orląt lwowskich³³.

Lwowski „Skaut” miał licznych naśladowców, wśród których konkurencyjnie funkcjonował warszawski „Skaut. Dwutygodnik Sportowy Ilustrowany dla Młodzieży Polskiej” (1913–1914), założony przez Bronisława Bouffała, którego w funkcji redaktora naczelnego zastąpił Ludomił Czerniewski. Pod jego kierunkiem (był członkiem warszawskiej Naczelnej Komendy Skautowej) pismo przyjęło wyłącznie skautowy charakter. Wybuch I wojny światowej przerwał żywot dobrze zapowiadającego się pisma, na łamach którego zamieszczono m.in. artykuły Kazimierza Lutosławskiego, Ferdynanda Goetla, Tadeusza Korzona, Józefa Weysenhoffa, a także Olgi i Andrzeja Małkowskich.

W 1916 roku Polska Organizacja Skautowa (Okręg Warszawski) i ZHP na Zjeździe Zjednoczeniowym 1–2 listopada 1916 r. uchwalili połączenie wszyst-

³² A. Kamiński, *Andrzej Małkowski*, Warszawa 1983. Zdaniem W. Błażejewskiego „Duszą i motorem wszelkich działań jest Małkowski” (*Historia harcerstwa polskiego*, Warszawa 1935), zob. też S. Grabowski, *Na przyszły pożytek...*, s. 148; *Małkowski Andrzej Juliusz*, [w:] *Leksykon harcerstwa...*, s. 250; G. Biczysko, *Problematyka wychowania fizycznego i sportu na łamach prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie w latach 1918–1939*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej...*, s. 46.

³³ S. Grabowski, *Na przyszły pożytek...*, s. 157. Autor wykorzystał dane z art. *Epopeja bitew polskich 1918–21. Listopad, grudzień 1918. Numer specjalny „Przekroju”*

kich organizacji w Związek Harcerstwa Polskiego. Pismem Naczelnej Komendy POS były „Wiadomości Skautowe. Organ Naczelnej Komendy Polskiej Organizacji Skautowej”, redagowane i wydawane przez Kazimierza Rudnickiego, w którym wiele miejsca poświęcono Legionom Józefa Piłsudskiego i ruchowi harcerskiemu. Powstał też organ prasowy ZHP — „Pismo Głównej Kwatery Związku Harcerstwa Polskiego”.

W marcu 1917 roku w Warszawie ukazał się pierwszy numer ogólnozwiązkowego pisma pt. „Harcerz”, dwutygodnika założonego z inicjatywy Zdzisława Zalewskiego i Stanisława Rudnickiego. Redaktorem został Konrad Chmielewski, który w artykule wstępnym pisał: „Niech Wam mówią wszystkie echa i głosy ziemi, że u nas wszędzie jest pięknie, że wszędzie czeka rąk waszych praca nad wskrzeszeniem niepodległości, lecz trzeba ją robić mądrze i serdecznie, bo Polska to wielka rzecz”³⁴.

W Warszawie też wydawano „Harcerkę. Pismo Żeńskiej Młodzieży Harcerskiej” (1921), które miało ambicję reprezentować program skautowski przystosowany dla dziewcząt, a także podkreślać niezależność od organizacji skupiających chłopców.

W latach 1911–1917 rozwinęły się czasopisma harcerskie o wymiarze lokalnym czy też regionalnym w miastach wszystkich trzech zaborów. Na terenie Galicji pojawiły się pierwsze samodzielne periodyki w Krakowie, m.in. były to: „Czuwaj. Organ III Krakowskiej Drużyny Skautowej” (1912–1913), „Harcerz. Miesięcznik Harcerzy Polskich” (1913–1914). „Skautka. Miesięcznik Drużyn Dziewczęcych” (1914), „Coś Wam Powiem. Organ Urzędowy IV Kr.[akowskiej] Druż[yn] Sk[autowej]” (1914–1915). Wybuch I wojny światowej spowodował przerwę w wydawaniu wielu czasopism, wielu harcerzy znalazło się w Legionach Polskich, zaś stopniowe zajęcie terenów Królestwa Polskiego przez wojska państw centralnych stworzyło tam warunki do rozwoju harcerstwa i jego prasy. Pojawiły się nowe tytuły, jak np.: w Częstochowie wydawano czasopismo pt. „Czuj Duch. Dwutygodnik Drużyn Skautowych” (1915); w Płocku — „Czuj Duch. Organ II zastępu «Kukułek», II Pluton I-ej Drużyny Skautowej im. Mohorta” (1915–1916); w Kaliszu — „Czuwaj. Organ Kal[iskiej] Dr[uzyny] Sk[autowej]” (1915–1918); w Olkuszu — „Harcerz. Pismo Skautów Olkusza i Okolicy” (1915–1916); „Czuwaj. Pismo Młodzieży Skautowej I-ego Okręgu Zagłębia” (1915); „Czuj Duch” (Warszawa 1915); „Nasz Harcerz” (Warszawa 1915–1916); „Czuwaj” (Lublin 1917); „Gawęda. Pismo II W[warszawskiej] Drużyny im. T. Reytana” (Warszawa 1917); „Nasze Życie. Pismo Nowosądeckich Druż[yn] Har[cerskich]” (Nowy Sącz 1917); „Wywiadowca. Pismo Drużyn Dąbrowskich” (pierwotny tytuł „Czuwaj. Pismo I-ej Drużyny Skautowej Okr. ZHP”) — Dąbrowa 1917; „Harc mistrz. Pismo Kursu Instruktorskiego NKS” (1916), które wydawane w Warszawie przez Naczelną Komendę Skautową, w latach 1917, 1918–1933 stało się organem urzędowym Związku

³⁴ Konrad, *Czuwaj*, „Harcerz” 1917, nr 1, s. 1.

Harcerstwa Polskiego. Czasopismo zostało zawieszono, bo przestało odpowiadać nowemu programowi ZHP, wznowiono je w latach 1936–1939 pt. „Harcerstwo”. W 1917 roku w Warszawie powstał „Harcierz. Pismo Młodzieży Harcerskiej”, przetrwał do 1921 r.³⁵

Prasa harcerska w Polsce w latach 1918–1925/26

Po odzyskaniu niepodległości harcerstwo znalazło się w swoistym ideowym kryzysie wywołanym sytuacją polityczną, sporami między ugrupowaniami o różnych programach i wizjach rozwoju Drugiej Rzeczypospolitej, które miały wpływ na organizacje młodzieżowe, ich programy oraz metody pracy, a także na wydawaną przez harcerstwo prasę. Na Zjeździe w Lublinie w 1918 r. podjęto uchwałę o połączeniu wszystkich dzielnicowych organizacji skautowych w jeden Związek Harcerstwa Polskiego kierowany przez Naczelną Radę Harcerską, w skład której wchodziły Komendy Kwater Męskiej i Żeńskiej. Nowa sytuacja polityczna — jak już wcześniej wspomniano — rzutowała na zmianę dotychczasowych treści i metod pracy wychowawczej w ZHP. Wojna polsko-radziecka, a wcześniej walka Polaków o Lwów i ziemie Kresów Wschodnich, plebiscyty na ziemi śląskiej i sprawa Wilna, wywoływały dyskusje o charakterze ideowym i pracy w ZHP. Znaczący historycy Związku Harcerstwa Polskiego potwierdzają wyrażony pogląd B. Pietrzyk i W. Wójcik:

W miejsce dotychczasowych haseł niepodległościowych, walki o utrzymanie ducha narodowego zaczęto formułować i głosić ideał wychowawczy Polaka-katolika i zwalczać preferowane w pracy wychowawczej pierwiastki ideologii socjalistycznej, za którą odpowiadało Wolne Harcerstwo.

Ideał ten mocno był podkreślany w piśmie ukazującym się w latach 1919–1920 w Sanoku pod znamienym tytułem „Bóg i Ojczyzna. Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej”³⁶.

³⁵ Dane na podstawie: M. Miszczuk, *Spis tytułów...*, (dane zweryfikowane).

³⁶ B. Pietrzyk, W. Wójcik, *Prasa harcerska w dwudziestolecu międzywojennym*, [w:] *Tradycje i współczesność...*, s. 206; zob. też J. Majka, *Kartki z historii...*, s. 46–49, 51–53, 55–59, 60–62, 76–82; J. Gaj, *Główne nurty...*, s. 125; E. Zając, *Organizacje o charakterze gospodarczym, społecznym, kulturalnym i sportowym*, [w:] *Sanok. Dzieje miasta*, pod red. F. Kiryka, Kraków 1995, s. 601; M. Miszczuk, *Spis tytułów...*, s. 9 (pismo „Bóg i Ojczyzna” w zbiorach Muzeum Ziemi Sanockiej).

Tendencje te znajdowały odzwierciedlenie też w innych czasopismach harcerskich. W latach 1918–1925 powstało 91 nowych tytułów prasy, głównie w Warszawie, w której usytuowały się naczelne władze harcerskie. Część wydawanych czasopism miała zasięg ogólnopolski, obejmując prawie cały obszar Drugiej Rzeczypospolitej. Wydawcami były poszczególne struktury Związku, począwszy od Naczelnej Rady Harcerskiej, poprzez oddziały wojewódzkie i chorągwie, hufce po drużyny, a nawet nieliczne zastępy harcerskie. Powstające i kontynuowane pisma adresowane były w 1918 roku do 220 drużyn szkolnych męskich (11 tys. chłopców) i 125 drużyn żeńskich (9 tys. dziewcząt), 220 drużyn nieszkolnych i 130 drużyn młodzieży miejskiej i wiejskiej. Sytuacja uległa zmianie po dwu latach: w 1920 r. łącznie było 800 drużyn harcerskich (w tym 300 żeńskich, do których należało 11 tys. harcerek); drużyny męskie liczyły 21 722 harcerzy³⁷.

A. Czasopisma o zasięgu krajowym (ogólnopolskim)

Wśród czasopism o zasięgu krajowym główne miejsce nadal zajmował lwowski „Skaut”, redagowany od 1918 r. przez Kazimierza Wyrzykowskiego (red. odpow.) i Kazimierza Tyszkę (red. nacz.). Kolejnymi redaktorami naczelnymi byli: po 1919 r. Juliusz Saloni i Marian Wolańczyk, redaktorami odpowiedzialnymi zostali: Alojzy Wallek i Karol Stojanowski. Po 1919 r. „Skaut” zniknął z rynku, by w maju 1923 roku powrócić do życia; nosił wtedy podtytuł: „Czasopismo Polskiej Młodzieży Harcerskiej”. Towarzyszyły jego istnieniu w dalszym ciągu kłopoty finansowe, z którymi usiływały sobie poradzić osoby z komitetu redakcyjnego (K. Tyszka, T. Szumowski, S. Morawiecki). Redaktorem naczelnym został Władysław Kucharski (1924–1930). Kolejnymi redaktorami byli: Stanisław Hibl, Franciszek Machalski, Wiktor Frantz, Włodzimierz Lewicki. W różnych latach z czasopismem współpracowali Aleksander Baumgarten, Tadeusz Holender, Władysław Medyński, Leszek Czarnik, Tadeusz Strumiło, Henryk Glass, Aleksander Kamiński, Olga Małkowska, J. Mięśowicz, Helena Zagórska³⁸.

„Skaut” charakteryzował się wysokim poziomem redagowania. Genezę pisma przedstawiono na łamach pisma w 1925 roku. Twórcy ruchu skautowego świadomi byli wpływów prasy na jej odbiorców, toteż rozpoczęli działalność od wydawania

³⁷ *Leksykon harcerstwa*, Warszawa 1998, s. 541; A. Faber-Chojnacka, *Czasopisma krakowskie dla dzieci i młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków 1995, s. 41; Z. Kosmowska, *Związki młodzieży polskiej od 1918 roku do naszych czasów*, Warszawa 1924, s. 169.

³⁸ Celowo wymieniono nazwiska redaktorów i współpracujących, gdyż informacje zamieszczone w *Leksykonie harcerstwa* są niepełne (Warszawa 1995, s. 425–426).

pisma „będącego pierwszym krokiem polskiej prasy harcerskiej”. Zatem „stworzono pismo dla organizacji, dla ruchu młodzieżowego [...] Jest ono odbiciem życia organizacji utrwalonym na zawsze obrazem tego, co czuła, co myślała, czym żyła”. Dalej redakcja stwierdziła:

Sercem ruchu harcerskiego był „Skaut” lwowski. Nie dawał on schematów organizacyjnych, niewiele zawierał metodyki, ale szedł z niego duch harcerski [...]. pomimo lokalnego charakteru przenikało to pismo przez kordony do całego kraju w Warszawie, Wilnie, Poznaniu. Brano je w ręce z żywą radością³⁹.

Ważną rolę odgrywał warszawski „Harcierz. Pismo Młodzieży Harcerskiej” o charakterze ogólnozwiązkowym założony w marcu 1917 roku z inicjatywy Zdzisława Zalewskiego i Stanisława Rudnickiego, którego redaktorem naczelnym został Konrad Chmielewski. W pierwszym numerze redaktor w artykule wstępnym *Czuwaj* pisał, zwracając się do czytelników: „Niech Wam mówią wszystkie echa i głosy ziemi, że u nas jest pięknie, że wszędzie czeka rąk Waszych praca nad wskrzeszeniem niepodległości, lecz trzeba ją robić mądrze i serdecznie, bo «Polska to wielka rzecz»”.⁴⁰ Główne miejsce — obok tematów ściśle harcerskich — zajmowały artykuły poświęcone udziałowi harcerzy i harcerek w działaniach wojennych. Autorzy propagowali nie tylko idee harcerskie, ale poruszali aktualne problemy społeczne oraz tematy polityczne, np. pismo wiele miejsca poświęcało sprawie Śląska, plebiscytowi i walkom powstańców o powrót Śląska do Polski. Redakcja zachęcała czytelników do pogłębiania wiadomości o polskości tych ziem i ich związkach z Macierzą⁴¹. Na łamach „Harcerza” pisali Artur Oppman, Kornel Makuszyński, Jan Kasprówic, Stanisław Sedlaczek, Kazimierz Lutosławski, Jadwiga Falkowska, Olga Małkowska. Miejsce „Harcerza” w latach 1922–1923 zajęło „Ognisko. Pismo Młodzieży Polskiej” wydawane przez Naczelnictwo Związku Harcerstwa Polskiego. W 1925 roku „Harcierz” jako „Tygodnik Młodzieży Harcerskiej” pojawił się na nowo, ukazywał się do 1939 r. Od 1919 r. po dwuletniej przerwie od nowa zaczął się ukazywać „Harcemistrz. Miesięcznik Instruktorski. Organ Urzędowy Naczelnej Rady Harcerskiej i Naczelnego Inspektoratu Harcerskiego”, który nawiązywał tytułem do „Harcemistrza. Pisma Kursu Instruktorskiego NKS” z 1916 roku oraz kontynuował „Harcemistrza” z 1917 roku; wydawany do 1933 r., „został zawieszony ze względu na kontrowersje co do programu, a w jego miejsce powołano «Har-

³⁹ *Jak wyglądał pierwszy numer „Skauta”*, „Skaut” 1925, nr 10, s. 114–115; S. Mękańska oceniła pozytywnie profil programowy i ideowy „Skauta”, *Z rozważań nad zadaniami prasy harcerskiej*, „Skaut” 1925, nr 11, s. 33–34. Zob. też: J. Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 r.* ..., s. 299–300; B. Pietrzyk, W. Wójcik, *Prasa harcerska...*, s. 210–212.

⁴⁰ Konrad, *Czuwaj*, „Harcierz” 1917, nr 1 (marzec), s. 1.

⁴¹ T. S., *Nie damy Górnego Śląska*, „Harcierz” 1921, nr 1–2, s. 1; W. Nekrasz, *Akcje plebiscytowe harcerstwa na Górnym Śląsku*, „Harcierz” 1921, nr 23–25.

cerstwo. Organ Naczelnictwa ZHP»⁴². Kłopoty finansowe spowodowały przerwę w wydawaniu czasopisma w 1921 roku. Od 1918 r. ukazywało się jako dwutygodnik w 42 tys. nakładzie, w ramach którego obok gawęd, problematyki harcerskiej pojawiły się tematy przyrodnicze, krajoznawcze, kronika drużyn. Wśród autorów byli m.in. ks. Jan Paweł Mauersberger, działacz harcerski (członek Naczelnej Komendy Skautowej w Warszawie, Przewodniczący Naczelnej Komendy ZHP), Kazimierz Bethley, Edmund Muszalski, S. Rudnicki.

W 1921 r. Naczelna Rada Harcerska zaczęła wydawać pismo dla dziewcząt pt. „Harcerka. Pismo Żeńskiej Młodzieży Harcerskiej”, które miało ambicję reprezentować program skautowski przystosowany dla dziewcząt. Pismo nie wdawało się w spory ideowo-polityczne, gdyż żeńskie harcerstwo zmierzało do osiągnięcia większej samodzielności⁴³, dbając o samowychowanie obywatelskie⁴⁴. „Harcerz” i „Harcerki” w latach 1922–1923 zostały zastąpione przez nowe pismo wydawane przez Naczelnictwo ZHP w Warszawie nt. „Ognisko. Pismo Młodzieży Polskiej” (1922–1923). Znamienna jest częsta zmiana podtytułów czasopism, co oznaczać może poszerzenie treści adresowanych nie tylko do harcerzy o problematykę ideowo-polityczną, odzwierciedlającą spory o oblicze polityczne ZHP, często w świadomym wyborze programu jednego z ugrupowań politycznych. Na łamach wymienionych pism dominowały artykuły z zakresu metodyki pracy harcerskiej na wszystkich szczeblach ogniw organizacyjnych. Na łamach „Ogniska” np. spośród 94 znaczących publikacji aż 64 traktowały o problemach i metodach pracy w harcerstwie, pozostałe dotyczyły spraw ideowo-politycznych⁴⁵. Na uwagę zasługuje artykuł Henryka Glassa, w którym autor opowiada się za harcerstwem apolitycznym, pisząc „Wszelkie partyjne tendencje zwalczamy bezwzględnie. Harcerstwo jest dla nas z całego serca umiłowaną formą pracy społecznej”⁴⁶. Do obowiązków harcerza należy praca nad sobą po to, by „Z chwilą dojścia do pełnoletniości [...] obrał sobie stronictwo, jakie zechce sam”⁴⁷. W 1925 roku ponownie został wznowiony „Harcerz”, stając się organem Głównej Kwatery Męskiej ZHP; w latach 1929–1936 traktowany był jako miesięcznik drużyn harcerskich. Na jego łamach pojawili się tacy autorzy, jak Stefan Żeromski, Zofia Kossak-Szczucka, Antoni Ossendowski. Powierzenie przez Naczelnictwo ZHP wydawania pisma prywatnej spółce, którą reprezentował S. Sedlaczek, nie uchroniło pisma od kłopotów finansowych; w 1936 roku spory ideowe doprowadziły do cofnięcia decyzji Naczelnictwa i pismo zostało przez S. Sedlaczka przeniesione do Poznania, zmieniając tytuł na „Zagończyk”

⁴² G. Biczysko, *Problematyka wychowania fizycznego i sportu na łamach prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie w latach 1918–1939*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej...*, s. 45.

⁴³ Por. J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP...*, s. 125.

⁴⁴ W. M., *Samowychowanie obywatelskie*, „Harcerka” 1921, nr 3–4, s. 16.

⁴⁵ Por. B. Pietrzyk, W. Wójcik, *Prasa harcerska...*, s. 208.

⁴⁶ H. Glass, *List otwarty*, „Ognisko” 1921, nr 4.

⁴⁷ *Harcerz a polityka*, „Ognisko” 1922, nr 17, s. 2.

(1937–1939). Redaktorami pisma w latach 1917–1921, 1925–1936 kolejno byli: K. Chmielewski, A. Pawełek, S. Sedlaczek, Z. Kozielski, T. Uhma, E. Ryszkowski, R. Tomaszewski⁴⁸.

Oficjalnym urzędowym organem, jednoczącym pracę harcerską na obszarze Drugiej Rzeczypospolitej, było czasopismo „Rozkazy i Okólniki Naczelnictwa ZHP” ukazujące się w Warszawie w latach 1919–1923 oraz „Wiadomości Urzędowe Naczelnictwa ZHP” (1923–1939), urzędowy organ najwyższych władz harcerskich, będący kontynuacją „Rozkazów i Okólników Naczelnictwa ZHP”. Pismo zawierało materiały programowe, informacje o regulaminach, akcjach i inicjatywach Związku, przeglądy działalności różnych jednostek. „Wiadomości Urzędowe” dawały przegląd życia całej organizacji, materiały programowe, sprawozdania z działalności Głównych Kwater Harcerzy i Harcerek. W *Dziale nieurzędowym* zamieszczono m.in. artykuły o tematyce historycznej, problemach wychowania fizycznego i sportu. Funkcje redaktorów kolejno pełnili: Stanisław Sedlaczek, Józef Sosnowski, Waław Błażejowski, Tadeusz Radwan-Suchocki⁴⁹. Wydawano je regularnie przy wysokim nakładzie (np. w 1937 r. wynosił on 8,5 tys. egz.).

B. Prasa wydawana przez zarządy oddziałów i chorągwi ZHP

W latach 1919–1925 wiele czasopism harcerskich wydawanych było przez zarządy oddziałów i chorągwi ZHP, odegrały one ważną rolę w poszczególnych regionach. Na terenie Małopolski taką rolę spełniał lwowski „Skaut”. Od 1923 r. nosił podtytuł „Dwutygodnik Młodzieży Polskiej”, który rozprowadzany był np. w Wielkopolsce, pełniąc niejako funkcję ogólnopolskiego periodyku harcerskiego. W Wielkopolsce, w Poznaniu w latach 1919–1920, ukazywał się „Ruch Harcerski. Miesięcznik. Organ Naczelnictwa Harcerskich Drużyn Wielkopolskich”, który stał się „Organem Głównej Kwatery w Poznaniu”. „Ruch Harcerski” redagowany był przez Kazimierza Syllera, a następnie przez Eugeniusza Piaseckiego i Szczepana Piechockiego. Ważne miejsce zajmowały artykuły o treściach patriotycznych, tradycjach narodowych, pisano o walkach o niepodległość i świadomości narodowej. Wiele miejsca poświęcono działalności harcerstwa w rubrykach *Komunikaty*, *Kronika*, *Urzędowe*. Redakcja głosiła potrzebę „nowego typu harcerstwa”, pisząc: „Zadaniem skautingu jest tworzenie nowego typu ludzi indywidualnych, altruistów. Świat stał się światem egoizmu i materializmu. Ze stanu tego trzeba się pod-

⁴⁸ [O. Fietkiewicz], „Harcerz”, [w:] *Leksykon harcerstwa...*, s. 151.

⁴⁹ M. Miszczuk, „Wiadomości Urzędowe”, „Harcerstwo” 1976, nr 7/8, s. 77–80; E. Sikorski, *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego w latach 1911–1939*, Warszawa 1988.

nieść, wzbudzić i zaszczepić trzeba prawdziwe braterstwo ludzkości i narodów⁵⁰. W latach 1922–1926, również w Poznaniu, wydawano pismo dla młodzieży harcerskiej „Czuj Duch”, którego założycielem byli członkowie Akademickiego Koła Harcerskiego im. H. Świąteczkiego w Poznaniu, a redaktorem został Jan Ostrowski. Początkowo pismo odgrywało ważną rolę dla całego harcerstwa w Wielkopolsce⁵¹. Również w Poznaniu, w 1922 r. powstało „Nasze Życie. Czasopismo Akademickiej Młodzieży Harcerskiej”. Podobne czasopisma regionalne powstawały w innych regionach: w Lublinie było to „Nasze Pismo. Miesięcznik Lubelskiego Okręgu Harcerstwa Polskiego” (1919), Chorągiew Mazowiecka wydawała „Czuwaj. Miesięcznik Młodzieży Ziemi Łomżyńskiej” (1919), w Toruniu Komenda Okręgu Pomorskiego ZHP — „Promień. Pismo Młodzieży Harcerskiej” (1923), w Brześciu nad Bugiem ukazywała się „Jutrzenka Harcerska” — pismo Oddziału Brzeskiego ZHP (1925), Łódź miała „Życie Harcerskie. Czasopismo Oddziału ZHP” (1924). W tym mieście wydawany był też „Lot Harcerski” pismo Inspektoratu Okręgowego ZHP (1920) oraz „Druh. Czasopismo Oddziału Łódzkiego Związku Harcerstwa Polskiego” (1924). W Krakowie harcerze mieli „Wiadomości Harcerskie. Organ Zarządu Pododdziału ZHP Województwa Krakowskiego” (red. J. Korpała 1926–1927). Wolne Harcerstwo reprezentowały „Płomienie. Pismo Młodzieży” (1921–1923), którego redaktorem naczelnym był A. Ciołkosz, a redaktorem odpowiedzialnym T. Biernakiewicz. W winiecie tytułowej znajdowało się hasło: „Prawda — Piękno — Dobro”. Pismo podejmowało tematykę ruchu skautowego, harcerstwa, ukazując trzy kierunki skautingu: wolnoharcerski, puszczański, socjalistyczny. Opisywano program skautingu badenpowellowskiego w Wielkiej Brytanii, setonowskiego w Stanach Zjednoczonych. Zamieszczano w „Płomieniach” wskazówki metodyczne dla drużyn harcerskich, dokonywano przeglądu czasopism i innych wydawnictw harcerskich. Pisano o treściach Zjazdów Wolnego Harcerstwa, podejmowano tematy społeczne, krytykowano idee faszystowskie⁵². W Katowicach ukazywał się „Harcercz Śląski” (Bytom — Cieszyn — Katowice 1920). W tym dwutygodniku, w numerze 3 znalazła się odezwa *Naczelnicy Harcerz Druh General Józef Haller do harcerzy górnośląskich*:

⁵⁰ „Ruch Harcerski” 1919, nr 6, s.1. Szerzej zob. M. Kitowska, *Problematyka „Ruchu Harcerskiego” (1919–1920)*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej...*, s. 25–30.

⁵¹ J. Budzińska-Rutkowska, „Czuj Duch”. *Czasopismo harcerskie 1922–1926, 1932–1939, „Sprawozdanie Komisji Historycznej”*, Seria I: Monografie, z. 4, Poznań 1980. Zob. też: T. Kozik, *Prasa harcerstwa akademickiego*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej...*, s. 133–140; *Leksykon harcerstwa...*, s. 67–68.

⁵² J. Hochfeld, *Pacyfizm mieszczański i proletariacki*, „Płomienie” 1921, nr 7, s. 7–8; *Dola chłopska w Polsce szlacheckiej*, tamże, nr 1, s. 5–6; *Poprzez lądy, poprzez morza — (skauting całego świata)*, tamże 1923, nr 11–16, *O Hitlerze i hitlerowcach*, tamże 1921, nr 1, s. 4–5, *Skąd bierze się faszyzm*, tamże 1921, s. 3–4.

Harcerzu Śląski — Czuwaj! [...] Wierzę Ślązakom. Jako żołnierz wierzę Wam Bracia Druhowie, wierzę jako żołnierz, gdy pragnę zwycięstwa i modlitewną wolę ślę do nieba, bo kocham Ziemię Śląską jako Polskę moją. Modły więc nasze wspólne i jednakie ślemy do Boga jako zew żołnierski. Z praojców ziemi ze Śląska Polakom daj Boże męstwo daj wiarę w zwycięstwo, daj wolę, daj moc — daj zwyciężyć wroga, bo my kochamy Boga i wierzymy w Boga. Szczęść Wam Boże. Bóg z Polską. — Wasz Druh Generał (s. 1).

W Kielcach ukazywał się „Nasz Druh. Pismo Kieleckiego Okręgu ZHP” (1919). W Warszawie dostępne były „Wiadomości Bieżące” Komendy Chorągwi Warszawskiej (1922) oraz „Wiadomości Komendy Miejskiej Chorągwi Warszawskiej” (1923–1924).

C. Prasa wydawana przez hufce i drużyny harcerskie

Harcerską prasę wydawały też hufce i aktywniejsze drużyny harcerskie, miała ona mniejsze nakłady i węższy krąg odbiorców, nacechowana były bardziej „lokalnością”, sprawami organizacyjnymi, ale zamieszczała też teksty rozrywkowe, często nadsyłane przez czytelników. Na łamach wszystkich pism propagowano różne formy pracy harcerskiej, sprawy wewnętrzne hufców, drużyn, a nawet zastępów. Skromna była szata graficzna, poziom wypowiedzi, co nieraz spotykało się z krytyką. Na łamach „Skauta” pisano: „Idea pism młodzieżowych w przeciwieństwie do pism dla młodzieży wydawanych przez osoby dojrzałe upada z każdym dniem. Smutnym tego obrazem są pisma młodzieży i wiele pretensjonalnych pisemek harcerskich, jaką wydaje dziś niemal każda chorągiew, drużyna”⁵³.

W opisywanych latach ukazywało się ponad 40 tytułów wydawanych przez komendy hufców i drużyny, a nawet przez zastępy harcerskie w różnych miejscowościach, jak np.: „Czuwaj. Czasopismo Tarnowskiej Młodzieży Harcerskiej. Organ Harcerskiej Komendy Dzielnicowej w Tarnowie” (1919–1920), pod red. Mieczysława Giźbert-Studnickiego, którego wydawcami byli Jerzy i Julian Braunowie — komendanci hufca harcerskiego. W pierwszym numerze zamieszczano wezwanie:

Budujemy Polskę! — oto okrzyk, oto wielkie hasło, które rozbrzmiewa dziś od szczytów tatrzańskich po brzegi sinego Bałtyku, od starych murów Poznania po białoruskie dzierżawy Rzeczypospolitej. Oto hasło wygrywane grzmotem dział radosną fanfaramą z warszawskiego Zamku, niesione na ostrzach bagnatów tej żołnierskiej wiary, co ginęła pod

⁵³ Por. *Książka harcerska 1910–1935: katalog wydawnictw harcerskich*, do druku przygotował J. Lincel, Warszawa 1934; M. Miszczuk, *Spis tytułów...*; [O. Fietkiewicz], *Prasa harcerska*, [w:] *Leksykon harcerstwa...*, s. 363–370.

Lwowem. Oto wezwanie do całej młodzieży polskiej, a przede wszystkim do naszego harcerskiego bractwa, które w sercach młodego pokolenia tę Polskę budować powinno.

Rok później pismo zmieniło tytuł na „Światowid”. W innych miejscowościach wychodziły m.in. „Dwutygodnik Młodzieży” (Tarnów 1921), „Druh. Czasopismo Oddziału Łódzkiego Związku Harcerstwa Polskiego” (Łódź 1924), „Hufiec. Pismo Hufca V-ego” (Warszawa 1922–1923), „Czuwaj. Czasopismo Młodzieży Harcerskiej” Komendy Hufca w Lesznie (1922), „Czata. Dwutygodnik Drużyn Harcerskich w Kołomyi” (1922), „Kronika Harcerska. Pismo Drużyn Ziemi Radomskiej” (1919), „Harcerz Wileński. Dwutygodnik Koła Starszych Harcerzy” (Wilno 1920–1921), „Harcerz Wołyński. Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej” (Kowel 1925–1926), „Czuwaj. Tygodnik Oświatowy Młodzieży Retkińskiej” (Retkinia 1919), „Gość. Miesięcznik Chełmskiej Młodzieży Harcerskiej” (1919–1925), „Czuwaj” (Łomża 1917–1923), „Życie Harcerskie. Czasopismo Harcerzy i Harcerek z Hufców Piotrkowskiego, Radomskiego, Tomaszewskiego” (Piotrków 1923–1926), „Wywiadowca. Dwutygodnik Harcerzy III Drużyny im. H. Sienkiewicza” (Kalisz 1921–1922), „Samowychowanie. Miesięcznik Zastępowych V-tego Żeńskiego Hufca Mazowieckiego” (Utrata 1924–1925), „Harcerz Podhalański” (Nowy Sącz 1920), „Dym. I Krakowska Drużyna, I Zastęp” (Kraków 1922), „Trzynastka” [Krakowska Drużyna Harcerska], Kraków 1919; „Duch Trzynastka. Pisemko «Czarnej Trzynastki» Harc[erskiej] Druż[yny]” (Kraków 1920). To o niej pisał Leopold Węgrzynowicz:

XIII drużyna krakowska była najwzorowszą z krakowskich drużyn harcerskich. Czy w szeregach obrońców Ojczyzny, czy w Służbie Straży Obywatelskiej, czy w podejmowaniu innych społecznych obowiązków, czy na zbiórkach i ćwiczeniach harcerskich, czy w końcu gdy trzeba było reprezentować harcerstwo krakowskie, na trzynastkach można było polegać jak na „Zawiszy”⁵⁴.

Nie mnożąc tytułów, odnotować należy inne miejscowości, poza wymienionymi, w których wydawano w latach 1918–1926 pisma: Przemyśl, Rzeszów, Kielce, Sanok, Skierniewice, Tarnobrzeg, Łuck, Poznań, Warszawa, Sieradz, Lwów, Dębica, Sosnowiec, Bochnia, Chełmża, Sanok⁵⁵.

⁵⁴ L. Węgrzynowicz, [w:] *Kronika Jubileuszowa Czarnej Trzynastki im. Zawiszy Czarnego*, Kraków 1973, s. 8, zob. też J. Wojtycza, *Eugeniusz Fik (1906–1985)*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie*, pod red. W. Kukli i M. Szczerbińskiego, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 306.

⁵⁵ *Leksykon harcerstwa...*, s. 367–368; J. Jarowiecki, *Kształtowanie się środowiska prasowego Nowego Sącza i regionu*, [w:] *Prasa sądecka od zarania do dziś 1891–2011*, pod red. B. Farena, Kraków 2012, s. 19; M. Białota, *Prasa Tarnowa*, [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. II: *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*, pod red. F. Kiryka, Z. Ruty, Tarnów 1983, s. 676; zob. też M. Żychowska, tamże, s. 537–538.

Prasa harcerska w latach 1926–1930

W latach 1926–1930 zmniejszyła się liczba wydawanych tytułów prasy harcerskiej, co wynikało z trudności finansowych wydawców, ale też wpływ na tę sytuację miały spory o oblicze polityczne Związku Harcerstwa Polskiego i zaangażowanie jego kierownictwa i instruktorów w określoną ideologię. W kraju toczyły się spory między endecją a sanacją, które szczególnie mocno uwidoczniły się wśród kadry instruktorskiej męskiego harcerstwa. Nie rozwijając kwestii odnotować należy, że przez wiele lat znaczny wpływ w harcerstwie miała endecja, zaś przewaga w ZHP sanacji nastąpiła po wyborze Michała Grażyńskiego na przewodniczącego ZHP. W omawianym okresie pojawiło się zaledwie 21 nowych tytułów.

A. Czasopisma o zasięgu krajowym (ogólnopolskie)

W dalszym ciągu charakter centralny miały: „Wiadomości Urzędowe” Naczelnictwa ZHP (Warszawa 1923–1939); „Harcerz” (1925–1939); „Skaut” (1923–1939). Zaczęły się ukazywać nowe czasopisma: „Na Tropie. Pismo Młodzieży Polskiej” (Katowice 1928–1939) z dodatkiem „Na Tropie Zuchów” (Katowice 1933–1937), „Straż nad Wisłą” (Warszawa 1929–1931), „Skrzydła. Miesięcznik Instruktorów Harcerskich” (1930–1939), „Strażnica Harcerska” (Poznań 1929–1938). Przemiany zachodzące w ZHP, a także rozbieżność poglądów na cele i sposoby pracy z młodzieżą między dwoma ugrupowaniami instruktorów znalazły odbicie w treści takich pism, jak „Straż nad Wisłą» [...] organ grupy sanacyjnej i «Strażnica Harcerska» [...], wokół której zgrupowało się wielu zasłużonych instruktorów coraz bardziej opozycyjnych wobec Związku” — po latach napisał historyk dziejów harcerstwa⁵⁶. Dodać wypadnie, że „Strażnica Harcerska” reprezentowała poglądy endecji, zaś „Straż nad Wisłą” wydawana była przez zwolenników sanacji. „Straż nad Wisłą” krytycznie oceniała zadania i kierownictwo „Strażnicy”, pracę ideologiczną prowadzoną przez znaczną część kierownictwa ZHP, pisała o ugrupowaniach, które opuściły Związek (Wolne Harcerstwo, Czerwone Harcerstwo), krytkowała odsunięcie od ZHP wielu twórców harcerstwa, a ich następcom odmawiała kompetencji, obwiniała o: „zepchnięcie harcerstwa na szary koniec organizacji młodzieżowych w zakresie pracy ideowej, społecznej i państwowotwórczej, nawoływanie do walki religijnej”⁵⁷.

⁵⁶ *Leksykon harcerstwa ...*, s. 368.

⁵⁷ H. Pa w ł o w s k i, *O wielkość i czystość prasy harcerskiej*, „Straż nad Wisłą” 1929, nr 1, s. 2–3.

B. Prasa wydawana przez zarządy oddziałów i chorągwie ZHP

W dalszym ciągu ukazywały się „Wiadomości Harcerskie Pododdziału ZHP Województwa Krakowskiego” (1926–1927); „Wiadomości Harcerskie. Czasopismo Oddziału Łódzkiego Związku Harcerstwa Polskiego” (Łódź 1925) — kontynuacja „Druha” (1924); „Rozkazy i Okólniki Oddziału Wielkopolskiego ZHP” (Poznań 1924–1927)⁵⁸; „Rozkaz Komendanta Chorągwi Poznańskiej” (1927); „Wici Staroharcerskie” (Warszawa 1929–1931). W Warszawie też w 1927 roku pojawiło się czasopismo „Skaut Słowiański” — „Skaut Slave”, wydawany przez zwolenników współpracy skautowych organizacji krajów słowiańskich, redagowane przez S. Sedlaczka.

C. Prasa wydawana przez hufce i drużyny harcerskie

W omawianych latach, niezależnie od kontynuacji niektórych tytułów sprzed 1926 roku, pojawiły się nowe czasopisma redagowane przez hufce i drużyny harcerskie także w miejscowościach, w których dotąd tej prasy nie było. Przykładowo wymienimy kilkanaście tytułów: w Kraśniku Lubelskim zaczął się ukazywać „Głos Młodzieży” (1926), w Kowlu pojawiał się nadal „Harcercz Wołyński” (1925–1926), w Bydgoszczy zaczęto wydawać „Naszym Szlakiem. Czasopismo Młodzieży Harcerskie” (1926–1927), w Chełmie drukowano pismo pt. „Nasz Hufiec. Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej” (1926–1926), prowadzące dodatek zatytułowany „Wilczek. Miesięcznik dla Wilcząt i Zuchów” (1926), w Łucku ukazywał się nadal periodyk „Wszystko, co nasze Ojczyźnie oddamy” (1925–1926), w Przemyślu — „Biskopt” (1925–1926), w Nowogrodku — „Nasze Życie. Pisemko I Nowogrodzkiej Drużyny Harcerskiej” (1926–1927), w Wągrowcu — „Nasz Znak. Czasopismo Młodzieży Harcerskiej” (1930), które zmieniło tytuł na „Sulimczyk. Czasopismo Młodzieży Harcerskiej Nasz Znak i Swastyka” (1931), w Kościanie — „Swastyka” (1929–1930), w Warszawie — „Ku Słońcu 23 WDH” (1929–1930), w Nowym Sączu — „Włóczęga” (1926), „Orlę” (1926), w Krakowie — „Codzienny Goniec Harcerski” (1929), „Podwawelski Harcerz” (1929).

W grupie czasopism o zasięgu ogólnokrajowym wymienić należy czasopismo „Na Tropie. Pismo Młodzieży Polskiej”, którego pierwszy numer ukazał się

⁵⁸ Informację o latach podaję za M. Miszczukiem, *Spis tytułów...*, s. 23, poz. 177 i katalogiem Biblioteki Jagiellońskiej; inne lata graniczne odnotowano w *Leksykonie harcerstwa...*, s. 367 (1927–1930).

w styczniu 1928 r. w Katowicach. Od 1931 roku zmieniło podtytuł na „Pismo Młodzieży Harcerskiej” i zaczęło spełniać funkcje podobne do lwowskiego „Skauta”. Twórcami pisma byli: Marian Wierzbicki (red.), Jadwiga Laszczkówna, Henryk Kapiszewski (red. nac. w 1933 r.), Maria Zakrzewska-Kapiszewska (red. nac. 1934–1939). Początkowo pismo miało na uwadze ideę wychowania całej młodzieży w duchu harcerskim, ale po trzech latach zmieniło charakter na wyłącznie harcerskie, nie rezygnując z przyjętych wcześniej celów⁵⁹. M. Kapiszewski po kilku latach pisał:

„Na Tropie” powstało w tych czasach, kiedy inne pisma harcerskie przechodziły okres upadku i cały teren harcerstwa odczuwał potrzebę posiadania żywego i systematycznie ukazującego się pisma [...] postawiło sobie za cel dotarcie do najszerszych sfer młodzieży harcerskiej — i wszczęcie w jej dusze zasady harcerskiej ideologii. Życie jednak [...] z czasem przemieniło „Na Tropie” na pismo czysto harcerskie⁶⁰.

W piśmie dominowała tematyka harcerska, prowadzono stałe rubryki: *Co słyhać w harcerstwie*, *Kronika harcerska*, *Na harcerskim szlaku*, *Sport*. Pisano o harcerstwie w Polsce, o skautingu na świecie, o pracach drużyn, o harcerstwie zagranicą. Zamieszczano porady z zakresu metodyki pracy harcerskiej (rubryki: *Kącik zastępowych*, *Zuchy (chłopcy)*, *Na Tropie zuchów* — dział Głównej Kwatery Harcererek). Obok tego drukowano liczne artykuły o problematyce krajoznawstwa, technice i przyrodzie, dokonywano przeglądu książek, zamieszczano fragmenty powieści, nowele, opowiadania autorów takich jak: Zofia Kossak-Szczucka⁶¹, Gustaw Morcinek, Helena Zakrzewska, Aleksander Kamiński. Zamieszczane gawędy przyczyniały się do kształtowania postaw polityczno-patriotycznych. Część z nich upowszechniała sanacyjną myśl polityczną, szerzyła kult Marszałka Józefa Piłsudskiego uznanego za pierwszego patrona i protektora harcerstwa polskiego. Drukowano fragmenty pism Marszałka i jego listy. Lansowany model harcerskiego życia był oparty o idee chrześcijaństwa. Na podkreślenie zasługuje fakt, że czasopismo miało charakter ogólnopolski, liczne artykuły poświęcone były ziemi śląskiej, dziejom Wielkopolski, pisano o polskości ziem nadbałtyckich, o powstaniach śląskich i plebiscycie⁶². Redakcja prowadziła kilka dodatków: „Na Tropie Harcerstwa

⁵⁹ H. Rechowicz, *Działalność Henryka i Marii Kapiszewskich w harcerstwie na Śląsku, (do września 1939)*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej...*, s. 331 i n.

⁶⁰ J. Chrosty, *Sylwetka monograficzna „Na Tropie”*, [w:] *Tradycja i współczesność ruchu młodzieżowego...*, s. 253–259; H. Kapiszewska, *Po pięciu latach, „Na Tropie” 1933*, nr 1, s. 1–2.

⁶¹ M. Pałaszewska, *Zofii Kossak przygoda z harcerstwem*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej...*, s. 291–304.

⁶² Np. baj, *Sercem ku morzu*, „Na Tropie” 1930, nr 1, s. 3; *Dziesięciolecie zaślubin Rzeczypospolitej z morzem*, tamże 1930, nr 8, s. 4; H. Kapiszewski, *10 lat istnienia harcerstwa śląskiego*, tamże 1930, nr 5, s. 2; *Śląsk w dniu 20 III 1921 roku*, tamże 1931, nr 4, s. 1; *W dziesięciolecie III powstania na Śląsku*, tamże 1931, nr 8, s. 1; Empe, *Wielkopolska kolebką Państwa Polskiego*, tamże 1929,

Polskiego Zagranicą” (1937), „Na Tropie Zuchów” (1933–1937), „Żeglarz. Miesięczny Dodatek Dwutygodnika «Na Tropie». Oficjalny Organ Harcerskich Drużyn Wodnych” (1934–1937, 1939)⁶³. Jak już wspomniano, pismo początkowo miało na celu wychowanie młodzieży w duchu harcerskim. Po zmianie charakteru na głównie harcerskie redakcja usiłowała zaspokajać różnego rodzaju zainteresowania młodych czytelników, przede wszystkim jednak uczyła patriotyzmu, zachęcając młodzież do pracy dla dobra narodu i państwa.

Prasa harcerska w Polsce w latach 1931–1939

W latach 1931–1939 wzrosła do 52 liczba nowych tytułów prasy harcerskiej. Na łamach wydawanych czasopism wyciszyły się spory programowe, zanikały kontrowersje. W artykułach o charakterze politycznym zaczął dominować pogląd o konieczności podporządkowania interesów jednostki interesom państwa. Nadal szerzył się kult Józefa Piłsudskiego, głoszone hasła wychowania państwowego, podejmowano tematy społeczne, szczególnie problemy likwidacji bezrobocia wśród robotniczej młodzieży. Sporo miejsca nadal poświęcano metodyce pracy harcerskiej, w oparciu o prawo harcerskie i prawo zucha (sposoby organizowania aktywności, wzory osobowe, awanse organizacyjne).

Ilościowy wzrost tytułów nowo wydawanych czasopism harcerskich odpowiadał nowej sytuacji w Związku Harcerstwa Polskiego, który dynamicznie zwiększał swoje szeregi. Stąd rosło zapotrzebowanie na prasę i zapewne jej czytelnictwo. Zaszły „zmiany w kierownictwie organizacji doprowadziły do opracowania i wprowadzenia w życie określonej formuły dla prasy harcerskiej o zasięgu ogólnokrajowym” — odnotowano w *Leksykonie harcerstwa*⁶⁴. Działo się to na początku lat trzydziestych, wtedy też Naczelnictwo ograniczyło tworzenie nowych czasopism, przyjmując zasadę, iż każde środowisko wydaje jeden tytuł. W czerwcu 1934 r. powstało Stowarzyszenie „Na Tropie”, później nazwane i przekształcone w Harcerskie Biuro Wydawnicze „Na Tropie”, którego nakładem ukazywały się wydawnictwa harcerskie⁶⁵.

nr 3–4, s. 2–3; Empe, *Najdawniejsze dzieje Poznania*, tamże 1929, nr 5–6, s. 1–2; M. Grażyński, *Ognio narodowego przymierza*, tamże 1935, nr 8, s. 83.

⁶³ M. Miszczyk, *Spis tytułów...*, s. 19, poz. 124, 128, 239.

⁶⁴ *Leksykon harcerstwa...*, s. 368.

⁶⁵ Tamże, s. 281.

A. Czasopisma harcerskie o zasięgu krajowym

Charakter czasopism o zasięgu ogólnokrajowym zachowały nadal „Harcierz” (1925–1939), który w 1936 r. z Warszawy przeniesiony został do Poznania zmieniając tytuł na „Zagończyk”; „Skaut” (1923–1939), który w 1934 r. przyjął podtytuł „Dwutygodnik Młodzieży Harcerskiej”, uzyskując nakład w wysokości 11 tys. egz. (podwyższony w stosunku do 1912 r.); „Na Tropie”, które nadal szerzyło kult legionów i Marszałka Józefa Piłsudskiego. Po jego śmierci redakcja wydała specjalny numer (15 V 1935) poświęcony pamięci Marszałka. „Na Tropie” cieszyło się dużą popularnością nie tylko na Śląsku, propagowało idee zgodnego współżycia międzynarodowego. Na łamach pisma wypowiadało się kierownictwo ZHP (Przewodniczący, Naczelnik i Naczelnictwo ZHP, Główny Kapelan ZHP). Liczne gawędy wyszły spod pióra Przewodniczącego ZHP (od 1931 r.) Michała Grażyńskiego⁶⁶. Redakcja za naczelne wartości uznawała trzy dziedziny: „Dziedzina ideowa obejmująca twój stosunek do Boga, do kraju, który ci jest ojczyzną, do innych ludzi [...] Jeżeli osiągniesz powodzenie w tych trzech dziedzinach — wygrasz życie⁶⁷. Redakcja starając się zaspokajać różnicowane zainteresowania nie tylko harcerzy, ale szerszego kręgu młodych czytelników, przede wszystkim kładła nacisk na budzenie i pogłębianie postaw patriotycznych, zachęcała do działalności dla dobra państwa. Od 1933 r. pismo było ilustrowane. Ogólnopolski charakter miało czasopismo pt. „Skrzydła. Miesięcznik Instruktoerek Harcerskich” (1930–1939) — dwutygodnik ukazujący się w Warszawie (nakład 2 tys. egz. w 1937 r.). Pismo zawierało rozkazy Naczelniczki Harcerek, wiele miejsca zajmowały artykuły związane z rozwojem organizacji, szczególnie na wsi i wśród dziewcząt. Redakcja podejmowała też trudne problemy, np. emancypacji kobiet, bezrobocia, alkoholizmu, pomocy chorym dzieciom. Za poruszanie tych tematów, swoisty liberalizm pismo było atakowane ze strony „Strażnicy Harcerskiej” — pismo prawicy harcerskiej. Redaktorkami czasopisma były: Zofia Wołowska, Ewa Grodecka, Jadwiga Wierzbianańska, Marta Dobrzyńska⁶⁸.

Nowym czasopismem było: „W Kręgu Wodzów. Organ Głównej Kwatery Harcerzy” (Katowice–Warszawa 1933). Od 1934 r. ukazywało się w Warszawie pismo metodyczno-organizacyjne dla drużynowych, zawierające głównie wskazówki dotyczące bieżącej pracy drużyn i zastępów. Na łamach pisma szerzono kult Marszałka

⁶⁶ Wyborowi M. Grażyńskiego na przewodniczącego ZHP redakcja, której redaktorem odpowiedzialnym był H. Kapiszewski, poświęciła tytułową stronę, „Na Tropie” 1933, nr 10, s. 119–120.

⁶⁷ Cyt. za J. Chrosty, *Sylwetka...*, s. 211.

⁶⁸ Por. *Leksykon harcerstwa...*, s. 429–430. Zob. też: *Harcerki o swojej służbie. Problemy pracy starszych dziewcząt na łamach „Skrzydeł”*, wybór i oprac. M. Miszczuk, Warszawa 1983.

Józefa Piłsudskiego (np. w numerze 4 z 1934 roku ukazał się artykuł pt. *Józef Piłsudski — wychowawca narodu*). Redaktorem był Władysław Szczygieł, redaktorami działów: „Zuchy” (A. Kamiński), „Zastępowy” (J. Dąbrowski). Ten ostatni dodatek stał się samodzielnym czasopismem pt. „Zastępowy. Pismo Harcerskich Drużyn Szkół Powszechnych” (1933). „W Kręgu Wodzów” w 1938 r. osiągnęło nakład w wysokości 2,2 tys. egz. „Harcerstwo” — początkowo kwartalnik instruktorski, a następnie dwutygodnik (1934–1939), organ Naczelnictwa ZHP w Warszawie, przeznaczony był dla harcerzek i harcerzy. Pismo zajęło miejsce „Harcmistra”. Na jego łamach podkreślano obowiązki jednostki wobec państwa, porozumienia organizacji młodzieżowych⁶⁹, pisano o bezrobociu młodzieży i potrzebie odpowiednich działań w drużynach robotniczych⁷⁰ (podobnie wypowiedziano się w piśmie „W Kręgu Wodzów”). W „Harcerstwie” redagowanym przez Marię Uklejską i Mariana Wierzbiańskiego ukazywały się artykuły R. Baden-Powella, Michała Grażyńskiego, Tomasza Piskorskiego, Leona Marszałka, Józefa Kreta, Juliusza Dąbrowskiego. Oba pisma szerzyły kult Józefa Piłsudskiego⁷¹.

Do grupy czasopism wydawanych centralnie po roku 1930 dołączyły pisma harcerskie o tematyce morskiej, powstałe początkowo w chorągwiach ZHP. W latach tych w Polsce rosło zainteresowanie dostępem do morza, traktowanego nie tylko jako okno na świat, ale jako ważny składnik rozwoju ekonomicznego II Rzeczypospolitej, pojawiały się idee kolonialne⁷². Morze fascynowało młodzież, w tym także harcerzy, powstawały drużyny żeglarskie, a tym samym rozwijały się pisma poświęcone tematyce morskiej⁷³. W 1930 roku w Głównej Kwaterze Męskiej utworzono Wydział Żeglarski, przekształcony po pewnym czasie w Kierownictwo Harcerskich Drużyn Wodnych, które za główne pismo uznało istniejący „Miesięczny Dodatek Dwutygodnika «Na Tropie»” wydawanego w Katowicach pt. „Żeglarz” (1934–1935). Od 1936 roku stało się pismem samodzielnym pt. „Żeglarz. Oficjalny Organ Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich” (1936–1939); ostatni numer ukazał się w sierpniu 1939 r. Pismo redagowane było przez: Bronisława Miazgowskiego, Władysława Drapellę, a w 1939 r. przez Witolda Bublewskiego, który był

⁶⁹ K. Zieliński, *Przemiany ideowe współczesnej młodzieży w Polsce*, „Harcerstwo” 1934, nr 1; *Deklaracja w sprawie porozumienia organizacji młodzieżowych*, tamże, nr 3–4.

⁷⁰ *Harcerstwo a bezrobocie młodzieży*, „Harcerstwo” 1935, nr 3; M. Luza, *Wytyczne programowe dla pracy w drużynach robotniczych*, „W Kręgu Wodzów” 1933, nr 2.

⁷¹ *Józef Piłsudski wychowawca narodu*, „W Kręgu Wodzów” 1933, nr 4; *Marszałek Piłsudski*, „Harcerstwo” 1935, nr 1.

⁷² Szerzej na ten temat zob.: *Polska nad Bałtykiem. Konstruowanie identyfikacji kulturowej państwa nad morzem 1918–1939*, red. D. Konstantynów i M. Omilanowska, Gdańsk 2012.

⁷³ W 2008 r. na konferencji naukowej „Dorobek pedagogiki harcerskiej w 50. rocznicę powstania „Nieprzetartego Szlaku” (WSZF-P „Ignatianum)”, Komisja Historyczna Krakowskiej Chorągwi ZHP, A. Ruta przedstawił referat: *Żeglarstwo jako istotny czynnik rozwoju organizacyjnego ZHP w okresie międzywojennym*. Wcześniej opublikował artykuł pt. *Czasopisma żeglarskie w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2006, t. IX, z. 1, s. 47–67.

wydawcą i właścicielem pisma, kierował także drużynami harcerskimi⁷⁴. Charakter czasopisma i jego program odczytać można z zamieszczonego w czwartym numerze przemówienia Przewodniczącego ZHP Michała Grażyńskiego:

W programie naszym leży rozbudzenie zamiłowania do żeglugi, pokierowanie młodzieżą w ten sposób, by nauczyła się sztuki żeglowania, a przez to zespolenia jej niejako organicznie z tymi zagadnieniami, które łączą się z naszą polityką morską. Pracę prowadzimy w drużynach żeńskich i męskich, a młodzież zrzeszona w naszych szeregach żeglarskich idzie już nie w setki, a tysiące⁷⁵.

Organem Naczelnictwa ZHP w latach 1937–1939 stał się periodyk „Brzask. Dyskusyjny Miesięcznik Kulturalno-Społeczny” — uważany za pismo starszego harcerstwa, będący swoistą kontynuacją wileńskiego „Na przełaj”(1937). Redakcją zajmowali się Antoni Wasilewski i Henryk Kempisty. W gronie współpracowników byli m.in. A. Kamiński, J. Dąbrowski, J. Falkowska, J. Łapińska. Pismo zamieszczało artykuły dotyczące kultury, o tematyce pedagogicznej i społecznej, a także dotyczące kwestii światopoglądowych⁷⁶, poruszało też problemy działalności starszego harcerstwa (nakład 1,6 tys. egz.). Pismem centralnym był „Biuletyn Działu Duszpasterskiego Naczelnictwa ZHP” (Warszawa 1937, 1939).

B. Prasa wydawana przez zarządy oddziałów i chorągwi ZHP

Wydawaniem pism centralnych i po części pism zarządów i oddziałów wojewódzkich zajęło się Harcerskie Biuro Wydawnicze „Na Tropie” (od 1937 r.), które np. wydawało „Skrzydła”, „W Kręgu Wodzów”, „Brzask”, „Wiadomości Urzędowe”. Ale część pism zalecanych przez Naczelnictwo ZHP wydawanych było przez zarządy oddziałów wojewódzkich. Tak np. „Skaut” i „Zuch. Dwutygodnik Zuchów” (1937–1939) ukazywały się we Lwowie (pismo to wywodziło się z „Leśnego Duszka” z lat 1934–1937, dodatku do „Skauta”); Okręg Śląski wydawał „Biuletyn” (Katowice 1937–1938); Zarząd Warszawskiego Okręgu i Grono Harcerzy z czasów Walk o Niepodległość firmowały „Komunikat” (1937–1939); w Równem ukazywały się „Rozkazy. Okólniki Wołyńskiej Chorągwi Harcerzy” (1938–1939); w Poznaniu wydawane były „Rozkazy i Okólniki Komenda Chorągwi Harcererek” (1938); „Komunikaty Zarządu...” ogłaszał periodycznie Zarząd ZHP w Łodzi (1936–1937);

⁷⁴ W. Głowacki, *Dzieje żeglarstwa polskiego*, Gdańsk 1989, s. 359.

⁷⁵ Zob. A. Ruta, *Czasopisma żeglarskie...*, s. 52.

⁷⁶ *Leksykon harcerstwa...*, s. 44.

„Rozkazy i Okólniki Zarządu Okręgu oraz Komend Chorągwi Harcerek i Harcerzy” ukazywały się w Lublinie (1937–1939) oraz w Kielcach (1938–1939); „Harcerski Zew Kresowy. Organ Oddziału Białostockiego ZHP” wydawano w Białymstoku (1933–1937). Pismo zawierało rozkazy, komunikaty, materiały instruktażowo-metodyczne Komend Chorągwi męskiej i żeńskiej, informacje z życia jednostek ZHP, gawędy harcerskie, sprawozdania, omówienia czasopism harcerskich. Redaktorem była Komendantka Chorągwi żeńskiej — Aleksandra Sandomierska. W Lublinie wydawano ponadto „Łącznik Lubelski Chorągwi Harcerek” (1935). Pisma te ukazywały się w stosunkowo niskich nakładach, docierały głównie do instruktorów i funkcyjnych w różnych ogniwach ZHP, chociaż potencjalny krąg odbiorców był rozległy, na co wskazują dane o stanie osobowym Związku (tab. 4).

Tabela 4

Chorągwie Harcerzy i Harcerek według liczebności w 1938 roku

Chorągwie Harcerzy			Chorągwie Harcerek		
Nazwa chorągwi	Liczba hufców	Liczba członków	Nazwa chorągwi	Liczba hufców	Liczba członków
Śląska	32	16 133	Lwowska	28	8 895
Wielkopolska (Poznańska)	38	15 269	Śląska	27	8 639
Pomorska	41	12 384	Wielkopolska	29	7 146
Lwowska (woj. lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie)	30	11 591	Lubelska	23	6 628
Mazowiecka	26	8 717	Krakowska	17	6 313
Krakowska	29	8 444	Białostocka	16	5 643
Warszawska	7	7 332	Pomorska	29	5 223
Łódzka	13	7 289	Mazowiecka	18	5 036
Lubelska	24	6 867	Łódzka	13	4 764
Zagłębiowska (nacz. sosnowiecka)	16	6 509	Kielecka	16	4 311
Białostocka	13	6 445	Warszawska	7	3 540
Wołyńska (nacz. łucka)	12	6 062	Wileńska	15	3 133
Wileńska (woj. wileńskie i nowogrodzkie)	17	4 869	Wołyńska	11	2 926
Poleska (nacz. brzeska)	9	4 629	Poleska	8	2 438
Radomska	10	4 166	Gdańska	5	567
Kielecka	8	2 607			
Gdańska	5	1 114			
Łącznie	330	130 427		262	75 202

Źródło: *Leksykon harcerstwa*, pod red. O. Fietkiewicza, Warszawa 1988, s. 58.

C. Prasa wydawana przez hufce i drużyny harcerskie

Szczególną rolę w rozwoju prasy harcerskiej odgrywały hufce i drużyny harcerskie. Ich działalność wydawnicza powodowała nasycenie prasą wielu lokalnych społeczności, stawała się świadectwem żywotności młodzieży harcerskiej, ożywiała jej aktywność nie tylko organizacyjną, ale też kulturalną. Pojawiały się tytuły w małych miejscowościach, m.in. w Pińsku („Harcercz Naprzód” 1932), w Rydułtowach („Jak Skauci Pracują” 1937), w Bytkowie („Harcercz Bytkowski 1933), w Wągrowcu („Sulimczyk” 1931), w Wejherowie („Pod Sztandarem Harcerskim” 1934), we Włodzimierzu („Pobudka” 1935), w Chełmie („Ognisko” 1933), w Żyrardowie („Ognisko” 1932–1933), w Brodnicy n. Drwęcą („Harcówka” 1934–1938). W latach 1930–1939 powstawały harcerskie pisma o tematyce morskiej i żeglarskiej. W Poznaniu ukazało się pierwsze pismo tego rodzaju pt. „Wilk Morski. Miesięcznik Harcerskiej Drużyny Wilków Morskich w Poznaniu” (1931–1933) pod redakcją Sylwestra Woźniaka⁷⁷. Następne wydawane było w Gdyni — „Wiatr od Morza. Miesięcznik Poświęcony Sprawom Morskim, Zamorskim i Sportom Wodnym” (1932–1934) — przez Gromadę Starszoharcerskiej I Morskiej Drużyny Harcerskiej im. Króla Władysława IV, redagowane kolejno przez Mieczysława Kazimierowicza i Edwarda Baranowskiego. Na łamach pisma dominowała tematyka związana z wychowaniem patriotyczno-morskim⁷⁸. W Warszawie ukazywał się w latach 1938–1939 miesięcznik „O Hej” wydawany przez 39 Warszawską Żeglarską Drużynę Harcerską. Kolejno redagowali go Tadeusz Galiński, Kazimierz Słomka, Stanisław Habrowski, Jadwiga Piasecka. Również w Tarnowie I Harcerska Drużyna Żeglarska przy III Państwowym Gimnazjum wydawała w 1935 r. pismo pt. „Fala Morska. Miesięcznik poświęcony idei morskiej i propagandzie morza polskiego”⁷⁹. Spośród innych pism o lokalnym znaczeniu można wymienić: „Młodość. Miesięcznik Młodzieży Szkół Średnich i Drużyn Harcerskich w Mysłowicach” (1930–1931), „Zastępowy. Pismo Harcerskich Drużyn Szkół Powszechnych” (Katowice 1932–1933), „Lilijka. Miesięcznik 27 Drużyny Harcerskiej im. K. Chodkiewicza...” (Poznań 1930–1932), „Harcerski Szlak” (Poznań 1938–1939), „Harcerski Szlakiem” (Tczew 1939); „Ognisko. Miesięcznik XV KDH” (Kielce 1939), „Pi. Organ 18 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej Żeńskiej” (Warszawa 1931), „Na Harcerskim Szlaku” (Częstochowa 1937). W tym zestawie tytułów można też wymienić pisma wydawane przez

⁷⁷ *Księga pamiątkowa Harcerskiej Drużyny Wilków Morskich w Poznaniu z okazji 15-lecia istnienia drużyny* (Poznań 1934, s. 22); Zob. A. Ruta, *Czasopisma żeglarskie...*

⁷⁸ Z. Machaliński, *Czasopiśmiennictwo morskie II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1983, s. 157.

⁷⁹ Tytułu tego nie odnotował M. Miszczuk w *Spisie prasy harcerskiej...*, ani M. Białota w artykule *Prasa Tarnowa...* Nie odnotowano go także w *Leksykonie harcerstwa*. Odnotował go A. Ruta, *Czasopisma żeglarskie...*, s. 55.

Koła Starszego Harcerstwa, np. „Czuwaj. Miesięcznik Harcerski” — Koła Starszego Harcerstwa i Koła Przyjaciół w Lesznie (1934–1936), „Na Naszej Smudzie. Miesięcznik Starszoharcerstwa Kręgu Czachowszczyków Granatowych” (Warszawa 1934).

Przedstawiony zarys nie wyczerpuje tematu. Oddzielnego potraktowania wymagają czasopisma harcerskie wydawane poza granicami kraju⁸⁰. Pełna charakterystyka zawartości czasopism stanowi oddzielny przedmiot badań autora. Pamiętać należy, że w dwudziestoleciu międzywojennym zmieniły się treści programowe zgodnie z nurtami ideowymi i wychowawczymi tych lat, od których zależna była pedagogika harcerska. Harcerstwo zawsze dbało o wychowanie patriotyczne, ale pojawiły się sytuacje takie, o jakich pisze Stanisław Grabowski: „W ostatnich latach przed wojną minusem w redakcyjnej praktyce było przede wszystkim rozbudzenie w młodym pokoleniu idei wielkomocarstwowych, zbyt silny akcent kładziono, co można usprawiedliwić sytuacją polityczną, na tradycje militarne”⁸¹.

Bibliografia (wybór)

- Biczysko G., *Problematyka wychowania fizycznego i sportu na łamach prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie w latach 1918–1939*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie*, red. W. Kukła, M. Miszczuk, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 43–61.
- Błażejowski W., *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985.
- Białota M., *Prasa Tarnowa*, [w:] *Tarnów, dzieje miasta i regionu*, t. II: *Czasy rozbiorów i Drugiej Rzeczypospolitej*, pod red. F. Kiryka, Z. Ruty, Tarnów 1983.
- Bogucki A., *Sokolstwo — skauting. U źródeł genezy harcerstwa w Polsce*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie...*, s. 277–282.
- Budzińska-Rutkowska J., „Czuj Duch”. *Czasopismo harcerskie 1922–1926, 1932–1939*, „Sprawozdanie Komisji Historycznej”, Seria I: Monografie, z. 4, Poznań 1980.

⁸⁰ Prasa harcerska poza granicami kraju ma już swoich autorów: M. Miszczuk, *Bibliografia emigracyjnej i polonijnej prasy harcerskiej 1914–2001*, Warszawa 2002; W. Kukła, M. Miszczuk, *Emigracyjna i polonijna prasa harcerska 1914–2003: materiały i źródła*, Warszawa 2003; M. Miszczuk, *Dzieje harcerstwa na obczyźnie 1912–2006: zarys problematyki*, Warszawa 2006; tenże, *Bibliografia harcerskich emigracyjnych i polonijnych druków zwartych, jednodniówek, kalendarzy i miscellaneów wydawanych w latach 1912–2004*, Warszawa 2006; tenże, *Polish scouting publishing in the United States of America, the United Kingdom, Canada and Australia (1913–2009): outline of history and bibliography = Harcerska działalność wydawnicza w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii, Kanadzie i Australii (1913–2009): zarys dziejów wraz z bibliografią*, Warszawa 2009; tenże, *Harcerska działalność wydawnicza w Europie, Azji, Ameryce Południowej od 1912 roku: zarys dziejów z bibliografią*, Warszawa 2012.

⁸¹ S. Grabowski, *Na przyszyły pożytek...*, s. 162.

- Chałasiński J., *Spółeczeństwo i wychowanie*, Warszawa 1969.
- Chętnik A., *Harcerstwo w junactwie*, Warszawa 1915.
- Chrosty J., *Sylwetka monograficzna „Na Tropie”*, [w:] *Tradycje i współczesność ruchu młodzieżowego, zeszyt specjalny, seria prasoznawcza. Materiały z IV Ogólnopolskiego Seminarium Prasoznawczego. Postępowe nurty ruchu młodzieżowego i związana z nimi prasa w latach 1918–1939*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1982, s. 253–259.
- Dołęgowska-Wysocka M., *Plamy na lilijce. Spory światopoglądowe w ZHP*, Kraków 1988.
- Dziki S., *Kłopoty typologiczne z czasopiśmiennictwem młodzieżowym i dziecięcym*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1982, nr 3, s. 156–161.
- Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1978.
- Faber-Chojnacka A., *Czasopisma krakowskie dla dzieci i młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków 1995.
- Gaj J., *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–1939*, Warszawa 1966.
- Garlicka A., *Czasopisma filareckie 1909–1914*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, t. 9, z. 1, s. 57–75; z. 2, s. 197–226.
- Grabowski S., *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1821–1939*, Pułtusk 2001.
- Jarowiecki J., *Czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w dwudziestoleciu międzywojennym (1918–1945)*, [w:] *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Cześć pierwsza: 1918–1945*, Kraków 1990, s. 5–56.
- Jarowiecki J., *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 r.*, Kraków–Wrocław 2008, s. 168–169; 281–292.
- Kamiński A., *Andrzej Małkowski*, Warszawa 1983.
- Katalog prasy PAR-a Polskiej Agencji Reklamowej Franciszka Krajny*, Poznań 1921, 1928–1938/39.
- Katalog prasy polskiej i obcej PAT*, Warszawa 1933, 1934.
- Katalog prasy RP, Biuro Ogłoszeń Larum*, Warszawa 1936, 1938.
- Katalog prasy skautowej*, red. T. Piskorski, współpr. W. Błażejewski, materiały zebrał J. Wnęk, Warszawa 1937.
- Koźniewski K., *Ognie i ogniska. Drogi i przemiany harcerstwa polskiego*, Warszawa 1961.
- Koźniewski K., *I zawsze krzyż oksydowany. Refleksje nad historią harcerstwa w Polsce 1911–1986*, Kraków 1990.
- Książka harcerska 1910–1935. Katalog prasy harcerskiej*, oprac. J. Lincel, Warszawa 1935.
- Leksykon harcerstwa*, pod red. O. Fietkiewicza, Warszawa 1976.
- Majka J., *Kartki z historii i tradycji Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1971.
- Miszczyk M., *Geneza harcerstwa*, Warszawa 1981.
- Miszczyk M., *Junactwo 1912–1917. Z zapomnianych kart pracy metodami skautowymi wśród młodzieży wiejskiej i proletariackiej*, „Harcerstwo” 1981, nr 2, s. 25–37.

- Miszczuk M., *Prasa harcerska. Zarys historyczny 1911–1956*, „Harcerstwo” 1979, nr 5, s. 19–24.
- Miszczuk M., *Spis tytułów prasy harcerskiej 1911–1939*, Warszawa 1983.
- Paczkowski A., *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1970.
- Pierwszy polski spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej z dodatkiem prasy polskiej za granicą*, Poznań 1922–1923.
- Pietrzyk B., Wójcik W., *Prasa harcerska w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Tradycje w współczesność ruchu młodzieżowego, zeszyt specjalny, seria prasoznawcza...*, s. 200–215.
- Płażewski J., *Czoło harcerskiej kolumny*, Warszawa 1935.
- Sedlaczek S., *Wytyczne metodyki harcerskiej*, Warszawa 1931.
- Sikorski E., *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego w latach 1911–1939*, Warszawa 1988.
- Urzędowy wykaz czasopism wydawanych w Rzeczypospolitej Polskiej. Z dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie*, red. W. Kukła, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2003.